

2. A DÁK HÁBORÚK IDŐSZAKA

1. A KÁRPÁT-MEDENCEI SZARMATÁK TÖRTÉNETE DACIA MEGSZERVEZÉSÉIG

A szarmaták Kárpát-medencei térfoglalása – mint az előző fejezetben utaltunk rá – a Kr. u. I. század második felében még javában tartott, és ez nagymértékben meghatározta a térség esemény- és politikatörténetét. A rómaiak tudatosan igyekeztek féken tartani a szomszédos barbárokat, így nyilván a szarmatákat is. Az ún. négy császár évében (69-ben) a roxolánok igen nagy pusztítást vittek végbe az Al-Dunánál.⁷⁰⁶ A római belháborúk zavaros időszakában a frissen betelepülő jazigok mozgolódása Pannonia előterében korántsem mérhető ugyanazzal a mértékkel. Erre gondolhatunk az alapján is, hogy a moesiai és a pannoniai csapatok részvétele római pártharcokban nem járt komoly következményekkel a térség helyzetére: vagyis, hogy a provinciákból a haderő nagyobb részét elvonták. Talán a kialakított szövetségi rendszernek sikerült fenntartania a békét, talán csak kisebb számban tartózkodtak még a jazigok az új területen ahhoz, hogy komoly veszélyt jelentsenek – nem tudjuk. A moesiai legatus, Aponius Saturninus seregével Itáliába ment. „...*hogy a csapatoktól megfosztott tartományokat a barbár népeknek oda ne vessék, a szarmata jazigok főembereit, akik a kormányzást kezükben tartották, szövetségükbe fogadták. Ezek népüket és tömérdek lovasukat – egyedüli erősségüket – is ajánlgatták: szolgálatukat azonban visszautasították, hogy sem belviszályok közepette külső háborúkat ne kezdjenek, sem az ellenféltől remélt nagyobb jutalom fejében az emberi s isteni jogot meg ne tagadják.*”⁷⁰⁷ Tacitusnak erre a helyére már hivatkoztunk mint a szarmata zsoldosság létének egy bizonyítékára, itt más szemszögből vizsgáljuk.

Mócsy András szerint a pannoniai helytartó, Tampius Flavianus túszként visszatartotta a jazigok vezetőit, és „ügyes sakkhúzásáért, amellyel sikerült Pannonia határait biztosítani, ornamenta triumphaliát kapott.”⁷⁰⁸ E szerint a Tacitus által említett „szövetség” túsok szedését jelentette. Véleményünk szerint a „nagyobb jutalom” emlegetése, a „szövetségbe fogadás” hangsúlyozása inkább arra utal, hogy a rómaiak a békéért cserében pénzelték a jazigokat. Nem véletlen, hogy az alföldi szarmatáknál – ha nem is túlságosan nagy mennyiségben – előfordulnak I. századi római érmék.⁷⁰⁹ Így például az abonyi kincslelet kezdő érme Vespasianus verete.⁷¹⁰ Kérdés persze, hogy bevált-e ez a megoldás. Tacitus szerint „...*azt suttogták, hogy a szarmaták s a dákok körülfojták a moesiai és pannoniai téli táborokat.*”⁷¹¹ Ez az egyetlen utalás arra, hogy Pannonia szomszédságában sem volt teljesen nyugodt a helyzet. Nem bizonyos, de ki sem zárható, hogy a nyugtalanság csillapítására telepített be a fent nevezett Tampius Flavianus nagy tömegű barbárt Észak- vagy Kelet-Magyarország területéről a provinciába.⁷¹² A szarmaták talán nem találták eléggé bőkezűnek a rómaiakat?!

A polgárháború lecsillapodtával Vespasianus új határpolitikát alakított ki. Elsősorban – ahogyan arra az al-dunai események tárgyalásánál már utaltunk – Moesiában indultak meg a táborépítések a veszély

⁷⁰⁶ Részletesen erről lásd az II.5.5. fejezetet!

⁷⁰⁷ TACIT. Hist. III.5.

⁷⁰⁸ MÓCSY–FITZ 1990. 35. – a korábbi irodalommal. Kicsit részletesebben: Mócsy 1975. 47–48.

⁷⁰⁹ Az Augustustól Domitianusig tartó időszakból csak igen kevés veretet ismerünk. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a Vespasianus trónra lépését megelőző időszakban Pannonia egész területén is meglehetősen gyér az érmeforgalom, amelyik csak Vespasianustól követi a birodalmi pénzverés tendenciáit (FITZ 1974., LÁNYI 1979., LÁNYI 1990. 212.).

⁷¹⁰ KŐHEGYI 1972. 103. Azt biztosan tudjuk például, hogy a roxolánokat pénzelték a rómaiak. Van ugyanis egy adatunk arról, hogy „*A roxolánok királyával, aki az adókból befolyt jövedelmek csökkenéséről panaszkodott, [Hadrianus] megvizsgálva az ügyet, békét kötött.*” (SHA Hadr.VI.)

⁷¹¹ TACIT. Hist. IV.54.

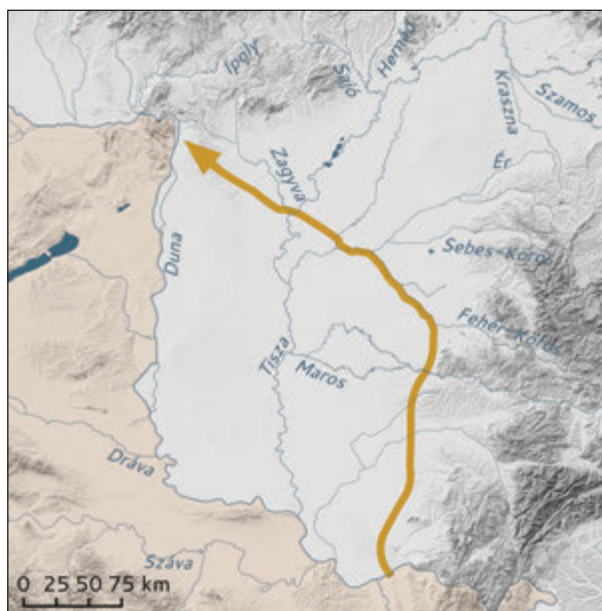
⁷¹² ALFÖLDI 1939A. 103–104.

elmúltával és a római belháborúk lezárása után (104. kép). Talán a szarmata veszély fokozódása is szerepet játszhatott abban, hogy Vespasianus valószínűleg egy átfogó katonai rendezési terv kivitelezésébe fogott.

Ettől kezdve gyakorta megismétlődtek a betörések, mert a „suttogások” – mint az általában lenni szokott – aligha voltak alaptalanok. A szarmata betörésekkel pedig ugyancsak számolniuk kellett a rómaiaknak. Domitianus uralkodása idején már komolyabbra fordult a helyzet a Közép-Duna völgyében is.⁷¹³ A pannoniai csapatösszevonások, a katonai erő növelése a térségben jelzi, hogy meggyűlt a rómaiak baja a szomszédos barbárokkal.⁷¹⁴ Legkésőbb 73-ban Aquincumban már egy, a szarmata harcmodorral szemben hatékony lovascsapat állomásozott.⁷¹⁵

85/86 telén a dákok nagy erővel lerohanták Moesiát. Az ellenük vonuló császári sereget megsemmisítették. A harcokban a tartomány kormányzója, C. Oppius Sabinus, valamint a praetorianus gárda parancsnoka, Cornelius Fuscus életét veszttette, és egy teljes legio – a V. Alaudae – megsemmisült. Csak 88-ban sikerült Tettius Iulianusnak legyőznie a dákokat Erdély kapujában, valahol Karánsebestől északkeletre. A kvádok és a markomannok megtagadták a rómaiak által a dákok ellen kért fegyveres támogatást, Domitianus „Pannoniába ment, hogy háborút indítson ellenük, második követségüket, akiket hozzá küldtek békekérés céljából, megölette”.⁷¹⁶ A kvádok és markomannok elleni háborúnak súlyos következménye volt, hogy a szarmaták is bekapcsolódtak. Így Noricumtól a Fekete-tengerig húzódott immár a római front.⁷¹⁷ Domitianus a kvád–markomann–szarmata csatározások miatt a dákokkal kiegyezésre kényszerült, már csak azért is, mert a markomannok, kvádok és szarmaták ellen „Decebalnak, a dákok királyának birodalmán keresztül vezette seregét...”.⁷¹⁸ Az expeditio Marcomannica valószínűsíthető időpontja 89. A C. Velius Rufus vezette 8 legio vexillatiójából álló tekintélyes római csapat K. Strobel rekonstrukciója szerint Viminaciumból indult a Bánság nyugati peremén, illetve Erdély nyugati részén át a Fehér-Körös felé, majd északra a Tiszáig hatolt és a Duna–Tisza köze északi területein érte el a jazigokat (186. kép).⁷¹⁹

Ideiglenesen ugyan sikerült a rómaiaknak lezárnia a harcokat – a csapatok egy részét visszahelyezték állandó székhelyükre –, de jó néhány vexillatio maradt a Duna mentén. A béke rövid életűnek bizonyult. Cassius Diótól tudjuk, hogy 92-ben két germán törzs, a szvébek és a tőlük északra lakó lugiusok között tört ki háborúskodás. A lugiusok kérésére Domitianus csapatot küldött támogatásukra, mégpedig 100 lovast. „Emiatt megharagudtak a suebek,

186. kép • Velius Rufus hadjáratának rekonstrukciója (STROBEL 1989. 87., 96–98. alapján készítették a szerzők)

⁷¹³ STATIUS SILV. III.3.168–171. – magyar fordítás: FEHÉR–KOVÁCS 2004. 77. Vö. PEKÁRY 1955. 98–99.

⁷¹⁴ A katonai átszervezéshez lásd ALFÖLDI 1942. 184. – további irodalommal, illetve MÓCSY 1974. 98–100., MÓCSY 1975. 90–95.

⁷¹⁵ KÉRDŐ–NÉMETH 1993. 48. Ez a csapat az ala prima Tungrorum Frontoniana volt.

⁷¹⁶ DIO LXVII.7.1. – magyar fordítás: FEHÉR–KOVÁCS 2004. 35.

⁷¹⁷ STROBEL 1989. 78.

⁷¹⁸ ILS 9200. – vö. NÉMETH 2005. 128–130. 42. jegyzettel. A Domitianus-kori eseményekhez lásd ALFÖLDI 1940. 137–138., ALFÖLDI 1942. 184., NAGY 1973. 89–94., MÓCSY 1975. 87. és elsősorban PATSCH 1937., illetve STROBEL 1989.

⁷¹⁹ TACIT. Hist. I,2,1; ILS 9200, STROBEL 1989. 87., 96–98.

szövetséget kötöttek a jazigokkal, és felkészültek arra, hogy velük együtt átkeljenek az Istroszon.”⁷²⁰ Ezzel indult el az *Expeditio Suebica et Sarmatica* vagy más néven *Expeditio in Sarmatas*, amely – ahogyan Suetonius írja – inkább volt „...kényszerből..., mert megsemmisítettek egy legiót parancsnokostul”.⁷²¹ Az elpusztított legio a Brigetióban állomásozó XXI. Rapax volt, ami egyúttal jelzi, hogy az események helyszínét merre kell keresnünk.⁷²² Domitianus utolsó, 22. imperatori acclamatiója jelzi a jazigok feletti győzelmet. Ugyanakkor Suetonius és Eutropius azt is elárulja, hogy a császár csak ovatiót tartott a háború végén, és hogy „ugyanakkor sok veszteséget is szenvedett ezekben a háborúkban; Sarmatiában egy legiót vezérestül lemészároltak...”⁷²³ A triumphus helyett tartott ovatio talán arra utal, hogy még nem igazán tekintették Rómában lezártnak az eseményeket. A pannoniai határszakaszon tovább erősítették a védelmi rendszert, a provinciát pedig két részre osztották, szétválasztva a legiókat a szváb és a szarmata határszakaszon (187. kép).⁷²⁴ A jazigokat egyébként alighanem sikerült lecsillapítani, mivel a kiújuló harcokban – a 97. évi kvád betöréskor – nem tudunk az ő támadásukról.⁷²⁵ Itt ismét érdemes kitérnünk a római érmékre. Arra gondolunk, hogy a barbaricum rendszeres pénzforgalom Domitianus idejétől mutatható ki.⁷²⁶

187. kép • 1: A Római Birodalom Hadrianus idején a kettéosztott Pannoniával (<http://en.wikipedia.org/wiki/Moesia> - 2016. december 1. - térképe alapján), 2: A Traianus által kettéosztott Pannonia a 4 legióval (Mócsy 1974. Fig. 16. alapján)

A szarmaták Kárpát-medencei történetének egyik fordulópontja az ún. dák háborúk időszaka. Hogy világossá váljon ez a helyzet, vessünk egy pillantást magukra a dákokra. Bár erre a kérdésre már feljebb többször kitértünk, itt fontosnak tartjuk ismét röviden összefoglalni a legszükségesebb adatokat, hogy érthetőek legyenek a Kárpát-medence I. század végi eseményei.

Előre kell bocsátanunk, hogy egy meglehetősen rosszul kutatott területre teszünk kirándulást. A dákok tanulmányozását rendkívül megnehezítette a dáko-román kontinuitás problémaköre, mely a

⁷²⁰ DIO LXVII.5.2. – magyar fordítás: FEHÉR-KOVÁCS 2004. 35.

⁷²¹ SUTON. Dom. 6., EUTROP. VII.23., ugyanerről még TACIT. Agr. 41., NAGY 1986. 377., STROBEL 1989. 99–100.

⁷²² STROBEL 1989. 99–104., MÓCSY-FITZ 1990. 36. – az események tárgyalásával és irodalommal.

⁷²³ EUTROP. VII.23., SUTON. Dom. 6. A szarmaták feletti győzelem alkalmából érmét is vertek (STROBEL 1989. 102.).

⁷²⁴ Lásd NAGY 1973. 89–94. további adatokkal, valamint NAGY 1986. 380. a kettéosztásról, mely szerinte Nerva idejéig tartott. Akkor visszaállították az eredeti helyzetet, hogy majd Traianus 106-ban ismét kettévágja a provinciát.

⁷²⁵ ALFÖLDI 1942. 188.

⁷²⁶ FÜLÖP 1976. 253.

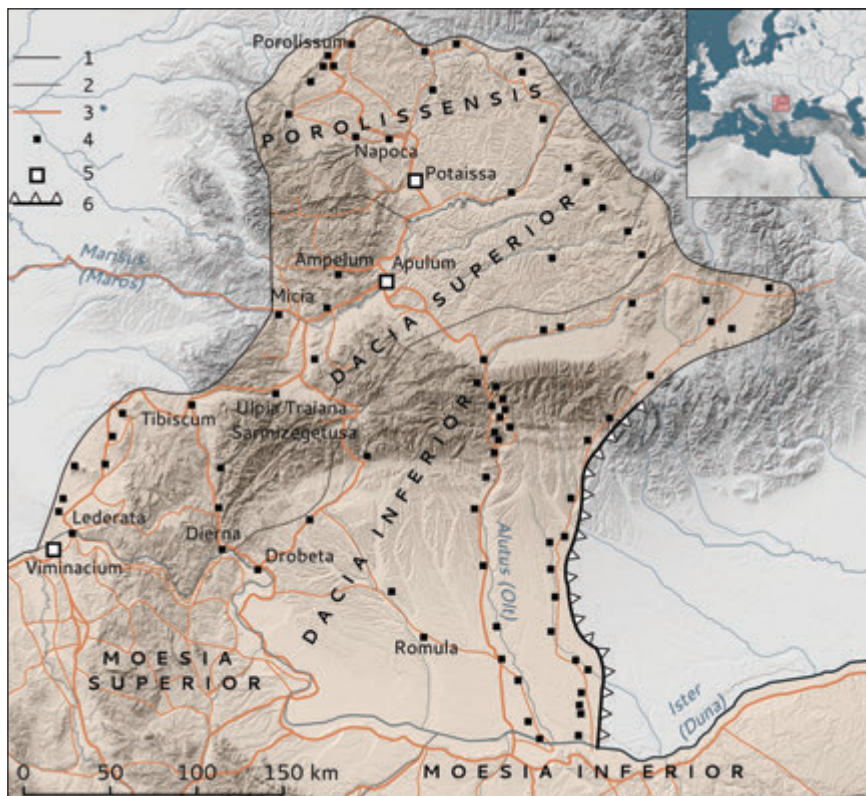
tudományos stúdiumok irányából erősen a politikum felé tolta el a dákokkal kapcsolatos vizsgálódások lehetőségét.⁷²⁷

A dákok a Római Birodalomnak már régi ellenfelei voltak akkor, amikor vidékünkön feltűntek a szarmaták. A Kr. e. II. században lerázták a kelta gyámságot, és a század végétől a rómaiaknak Macedóniában már számolniuk kellett a dákok betörésével. Kr. e. 48-ban, amikor a Balkánon Caesar és Pompeius összeütközött, egy ideig úgy tűnt, hogy Boirebistas dák király – akinek sorsát az II.5.1. fejezetben már érintettük – Pompeius mellé áll. Végül azonban inkább kihasználta a zűrzavaros helyzetet, legyőzte a bójokat és meghódította a területüket. A bójok legyőzését Strabón „Caesar” idejére teszi, és ez után az időpont után „a bójok pusztasága” (deserta boiorum) maradt csak. Mivel azonban az utolsó bój pénz egy Kr. e. 43-ban vert római denartípust utánoz, Caesar pedig 44-ben meghalt, így a Strabón által említett Caesar csakis Octavianus Caesar lehet. A dák nagyhatalom veszélyessé vált Róma számára. Caesart csak meggyilkolása akadályozta meg 44-ben az ellentámadásban. Boirebistas állama azonban magától szétesett. Őt meggyilkolták, a meghódítottak leszakadtak, 4 dák fejedelemség alakult ki. Róma érzekelte a veszélyt – nem akart esélyt adni az esetleges újraegyesülésre. Augustus 35-ben megvetette lábát Sisciában, mely jó támaszpontnak ígérkezett a többi között – legalábbis a római propagandában szereplő – dákok ellen. Marcus Antoniuszal való összeütközése azonban számára sokkal lényegesebb volt, mint egy dákok elleni háború.⁷²⁸

A dák helyzet rendezése mint elsőrendű külpolitikai feladat Caesartól kezdve vissza-visszatért. A megoldást hozó leszámolás azonban jócskán elhúzódott, és végül Traianus nevéhez fűződik.

Az expeditio in Sarmatas-t követően, azaz a 92. évi események után visszahúzódó jazigok sem maradtak távol Traianus dák háborúinak eseményeitől. A jazigok ellenséges viselkedése Traianus alatt megváltozott. Ezideig – talán az Al-Duna mentén – létezhetett egy korridor, amelyen keresztül a Kárpát-medén-

188. kép • Dacia Kr. u. 106 és 217 között
1: birodalmi határ,
2: provinciahatár,
3: út,
4: segédcsapattábor,
5: legiotábor,
6: az ún. Limes Transalutanus (TÓTH 1986. 9. térkép alapján)

⁷²⁷ A dáko-román kontinuitásról szóló teória kialakulásának és elterjedésének kérdését, politikai hátterét jól összefoglalta ALFÖLDI 1941/1999., illetve SCHRAMM 1997., újabban VISY 2012.

⁷²⁸ ALFÖLDI 1943. 9., 11., ALFÖLDI 1943A. 16.

cei szarmaták fenntarthaták kapcsolatakat a velük rokon törzsekkel (elsősorban az Al-Duna melléki roxolánokkal), illetve, és ez legalább annyira fontos volt számukra, a Pontus-vidék városaival.⁷²⁹ Decebal hódításaival (103–104 tájára) egészen odáig ment, hogy „a jazigoktól még egy bizonyos területet is elvett (ezt utóbb Traianus sem adta nekik vissza, amikor visszakérték).”⁷³⁰ A dák uralkodó ezzel alighanem elvágta azt a folyosót, amely olyannyira fontos volt (a többi között alföldi szállásterületükön a nyersanyagok teljes hiánya miatt is) a jazigok számára (**188. kép**).

189. kép • Jazigok a Traianus-oszlopon, CVIII. jelenet Nr. 289. (CICHORIUS 1896/1900. Taf. LXXX. alapján)

A korábbi életmódjukat feladni kényszerülő, fokozatosan letelepedő és földművelésre áttérő Kárpát-medencei szarmaták nehéz helyzetbe kerültek Duna-menti területük elvesztésével. A gyökeres változás lehetőségével kecsegtette őket Traianus azon elhatározása, hogy véget vet az egyre erősödő dák állam fenyegetésének és egyúttal megszerzi Decebal hatalmas gazdagságát.

„A *senatus* ismét ellenségnek nyilvánította Decebalust, Traianus megint személyesen ... intézte ellene a háborút”,⁷³¹ és a dákokkal korábban is ellenséges, most különösen feldühödött, területük visszaadásában reménykedő jazigokat szövetségeseinek tudhatta a háború során. Ugyanakkor az al-dunai roxolánok – akiket a rómaiak dákok elleni felvonulása érintett érzékenyen – a dákokkal léptek szövetségre.⁷³²

A jazig–római szövetségnek egyébként jól érzékelhető régészeti lenyomata, hogy Traianus dák háborúhoz köthető a római érmeanyag első nagy fellendülése az egész alföldi (a Tiszántúlon is!) szarmata Barbaricumban.⁷³³ Ezt úgy tudjuk elképzelni, hogy a Kárpát-medencében élő, illetve a közeljövőben ide

⁷²⁹ Erre a korridorra egy kései forrásadat utal, nevezetesen Iordanes már idézett helye (IORD. 74.XII.), amely szerint a jazigok és a roxolánok között a határ az Aluta (= Olt) volt. Ez az adat Alföldi András fejtegetése szerint csakis a Boirebistas és Decebal uralkodása közötti időszakban lehetett érvényes (ALFÖLDI 1942. 188. – a korábbi irodalommal, illetve MÓCSY 1977. 441.).

⁷³⁰ DIO LXVIII.10.3. – magyar fordítás: FEHÉR–KOVÁCS 2004. 37. A korábbi kutatás ezzel az eseménnyel magyarázta a legkorábbi szarmata „aranyhorizont” fokozatos visszaszorulását az I. század végén, úgy véelve, hogy annak jellegzetes aranytárgyai az észak-pontusi városokból érkeztek (VADAY 1982/83.). Valójában – mint láttuk – nem egyértelmű a pontusi készítés sem, de legfőképpen valamennyi keltezhető temetkezés I. század végi.

⁷³¹ DIO LXVIII.10.3. – magyar fordítás: FEHÉR–KOVÁCS 2004. 37.

⁷³² ALFÖLDI 1940. 138.

⁷³³ FÜLÖP 1976. 253.

190. kép • Jazigok a Traianus-oszlopon, CVIII. jelenet Nr. 289. (CICHORIUS 1896/1900. Taf. LXXXI. alapján)

191. kép • Jazigok a Traianus-oszlopon, LXX. jelenet Nr. 177–178. (CICHORIUS 1896/1900. Taf. L. alapján)

192. kép • Jazig előkelők a Traianus-oszlopon, C. jelenet Nr. 262. (CICHORIUS 1896/1900. Taf. LXXIII. alapján)

betelepedő szarmaták római szövetségeseiktől – a többi között – pénzt is kaptak. Amikor a jazigok a dák háborúk után megszállták a Tiszántúlt, természetesen magukkal vitték ezeket az érméket.

A dák háborúk eseményeit a Rómában álló Traianus oszlop mutatja be. A domborműveken megjelennek a jazigok (189–193. kép) és a roxolánok (194. kép) egyaránt.

Hosszú és nehéz háborúk során végül a római haderő győzedelmeskedett a dákok felett (195. kép). A dákokkal viselt harcok 106 nyarának végére fejeződtek be. Egy augusztus 11-én kiadott porolissumi diploma a 2. dák hadjárat lezárulását jelzi. Decebal dák király fejét közszemlére tették Rómában a Gemonia-lépcsőn és nagy ünnepeket rendeztek. DACIA CAPTA feliratos érmesorozatot bocsátottak ki (196. kép). A dák királyok mesés kincseinek egy részét is megszerezte a Birodalom (197. kép).⁷³⁴

⁷³⁴ CIL XVI.160. Vö. BALLA 1965. 142., TÓTH 1986. 46–47. – RIC 96–99.

193. kép • A Kárpát-medencei szarmata viselet legkorábbi felvázolása Nagy Géza nevéhez fűződik (NAGY 1900. I. tábla B. 1–5. alapján). Rekonstrukcióihoz az alapot részben a korabeli ábrázolások nyújtották (elsősorban a Traianus-oszlop), másrészt támaszkodott a korabeli forrásokra (főként Tacitus leírására).

194. kép • Roxolánok a Traianus-oszlopon, XXXVII. jelenet Nr. 93–94. (CICHORIUS 1896/1900. Taf. XXVIII. alapján)

Traianus megkezdte az új provincia, Dacia megszervezését. A barbárok szemszögéből vizsgálva a tartományalakítást, két fontos kérdésre kell részletesebben kitérnünk. Az egyik a Bánság hovatartozása, a másik annak a területnek a problémája, amelyet – mint feljebb idéztük – Decebal a „jazigoktól elvett”.

A Bánságban két római védvonal – két erőd sor – épült ki (188. kép). Az egyik a lederatai (Bačka Palanka/Palánka) hajóhídtól Tibiscumig (Jupa/Zsuppa) húzódott. Ez volt a nyugati, külső védvonal. Beljebb, keletebbre a drobetai híd szomszédságából Diernától (Orșova/Orsova) indult a védvonal – ez az út

195. kép • Adamclisi – Tropaeum Traiani: a legyőzött dák harcos jellegzetes görbe fegyverével védekezik (BOBU FLORESCU 1965. XVII. metope alapján). Maga az ábrázolás igen messze áll a Traianus-kori mives kőfaragó művészettől, provinciális gyatra alkotás. A metopék készítési ideje vitatott (a többi között azért, mert vannak rajta germánok, akik a Traianus-oszlopon nem szerepelnek, viszont hiányoznak róluk az oszlopon megjelenő szarmaták – a Tropaeumra vonatkozó vitához lásd pl. STROBEL 1984. 34–40.), lehetséges, hogy Nagy Constantinus idejéből származnak.

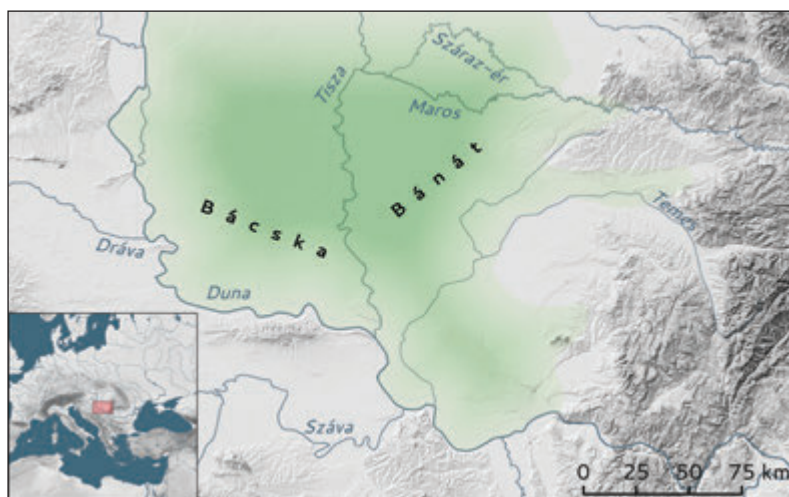
196. kép • DAC[IA] CAP[TA] feliratos érme (RIC 99.)

197. kép • 1650 tonna aranyat és 3300 tonna ezüstöt szállítottak Decebal kincseiből a győztesek Rómába a császár kincstárába (MAKKAY 1994. 157–158.). A Traianus-oszlop CXXXVIII. jelenete (CICHORIUS 1896/1900. alapján)

Tibiscumban találkozott az előbbivel.⁷³⁵ Eduard Nemeth felvetette annak lehetőségét, hogy a Csörsz-árok bánsági legkeletibb vonala esetleg a Hadrianus idején meghúzott limes egy szakasza volt. Ő maga is hipotézisként kezelte ezt a verziót, hangsúlyozva, hogy a sánc építésének keltezésére tárgyi bizonyíték nem áll rendelkezésre, erődök hiányában pedig inkább csak a határ jelzésére szolgálhatott.⁷³⁶ A régészeti leletek a külső erődortól nyugatabbra sűrű szarmata településhálózatot mutatnak, mely a Bánság délkeleti részétől a Maros–Tisza zuga, illetve a Tisza felé sűrűsödik. A bácskai és bánsági leleteket elsőként Milleker Bódog, majd az ő nyomán Párducz Mihály gyűjtötte össze és értékelte. Kutatásaik óta egyértelművé vált, hogy a területet sűrűn benépesítették a szarmaták (**198. kép**).⁷³⁷ A kutatások igazolták például, hogy csak az Aradi-medencében az 1990-es évek végén 26 szarmata lelőhely volt ismert. Ezek Aradtól nyugatra helyezkednek el, míg tőlük keletre dák jellegű leletanyagot és alapvetően hamvasztásos sírokat találunk. Jelenlétük a II. századtól bizonyítható. Mindez arra utal, hogy a két népesség – dákok és szarmaták – osztoztak ezen a területen a limes előterében. Viszonyukra jellemző, hogy nem elszigetelt jelenség egy-egy dák edény jelenléte szarmata temetkezésben. A régió „kontaktzóna” jellegére utal a leletanyag (kerámia) keveredése egy-egy lelőhelyen (pl. Šeitin/Sajtény).⁷³⁸ Ha nyugat felé továbbtekintünk, akkor érzékelhetjük, hogy a Bácska szarmata megszállása legalább olyan sűrű volt. A Bácska és a Bánság szerbiai részén regisztrált szarmata lelőhelyek száma a 90-es évekig több mint 200 volt, ezek közül 60 telep és 44 temető a Tisza bal partján található.⁷³⁹ Zömük keltezése ma még – módszeres kutatás hiányában – kérdéses, de véleményünk szerint a II. század elejére már bizonyosan kimutatható a szarmata jelenlét. Azt persze hozzá kell itt fűznünk, hogy a Dacia provincializálása és a markomann háborúk közötti időszakból egyáltalában az Alföldön is viszonylag kevés lelőhelyről áll rendelkezésünkre adat (**199. kép**).

198. kép • Szarmata leletek elterjedése a Bácska és a Bánság területén (A bácskai rész DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1990. térképe, a bánsági terület GRUMEZA 2014. Pl. 103. alapján)

A romániai kutatás fő áramlata hosszú időn át napjainkig a szarmata (és a dák) leletanyag tömeges elterjedése ellenére Dacia provincia DNy-i limesét előszeretettel a Maros–Tisza–Duna vonala mentén húzza meg, vagyis ripát feltételez a területen.⁷⁴⁰ Az érvek között alapvetően az a tény szerepel, hogy a Maros völgyében igen nagy mennyiségű római lelet ismert, közöttük katonai jellegűek is. Jó néhány nyugat-

⁷³⁵ TÓTH 1986. 55. 9. térkép.

⁷³⁶ NEMETH 2016. 235–236.

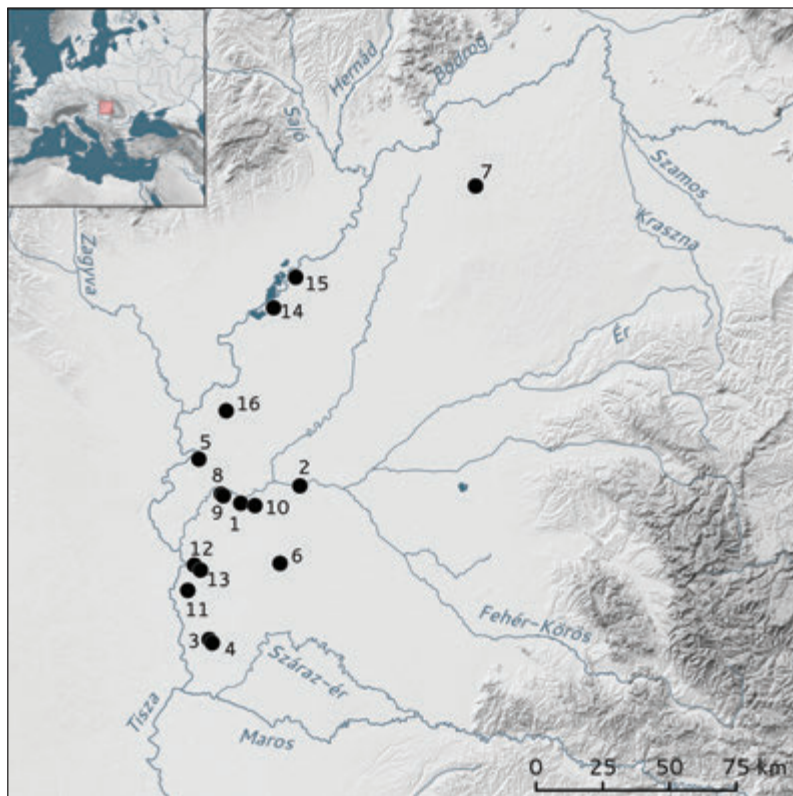
⁷³⁷ MILLEKER 1897/1899/1906., PÁRDUCZ 1942., TÓTH 1986. 59.

⁷³⁸ HÜGEL-BARBU 1997. Az azóta folyó nagyberuházást megelőző ásások további számos szarmata lelőhelyet hoztak felszínre.

⁷³⁹ DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1990.

⁷⁴⁰ BENE 1999., BENE 1999A., GUDEA 2001. 27. Abb. 5. Valójában pl. az utóbbi mű Abb. 5. térképén jelölt római katonai építkezések jól kirajzolják Dacia Apulensis nyugati határát. A kérdést részletesen tárgyalja bő irodalommal NEMETH 2005.

európai atlasz a romániai kutatók által rajzolt térképeket veszi át.⁷⁴¹ Valójában régóta tudjuk, hogy a Bánság nyugati fele szarmata megszállás alatt állt, ahogyan az Olt–Duna–Szeret–Erdélyi Kárpátok déli vonulata közti termékeny síkság sem tartozott Dacia provinciához. A Maros völgy nyugati szakaszán a gazdag római leletanyag nem a birodalomhoz tartozást jelzi, hanem a Daciát Pannonia Inferiorral összekötő római utat. A kiépített út mellett ellenőrző állomások épültek (erre utalnak a több helyen – Bulci/Bulcs, Cladova/Kladova, Sânnicolau Mare/Nagyszentmiklós, Cenad/Nagycsanád – megtalált, a legio XIII. Gemina bélyegével ellátott téglák). Ez az út a Tibiscum–Apulum útból ágazott le a Sztrigy torkolatánál és Miciánál (Vecel/Vețel) lépett ki a Barbaricumba. Egy 50 km hosszú szakaszon a Duna–Tisza között feltételezések szerint ennek az útnak találták meg az 5–6 m széles töltését. Amennyiben erről igazolható lesz, hogy a császárkori út maradványa, akkor az Baja környékétől futott a Maros-torokig (**188. kép**).⁷⁴²

199. kép • A markomann háborúk előtti időszak lelőhelyei a Tiszántúlon 1: Békésszentandrás (PÁRDUCZ 1944. 18.), 2: Endrőd–Szujókereszt 45., 83., 89. sír (VADAY–SZŐKE 1983.), 3: Hódmezővásárhely–Fehértó 13. és 15. sír (PÁRDUCZ 1946/48. 285.), 4: Hódmezővásárhely–Kakasszék (GAZDAPUSZTAI 1960. 47.), 5: Martfű–Zsófia major (VADAY 1989. 256–257.), 6: Nagyszénás–Árpád-halom (PÁRDUCZ 1944. 18.), 7: Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanya (publikálatlan, JAM, Istvánovits E. ásatása), 8: Öcsöd–Bábocka (VADAY 1989. 260.), 9: Öcsöd–Mogyoróshalom 6. sír (PÁRDUCZ 1931. XIV. tábla 11.), 10: Szarvas, 23. lh. 9. sír (HAVASSY 1998. 150.), 11: Szegvár–Oromdűlő (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005.), 12: Szentes–Donát (PÁRDUCZ 1941. 24.), 13: Szentes–Kistóke 104., 127., 142., 145., 147. sír (PÁRDUCZ 1944. 12., 16–17.), 14: Tiszaderzs (PÁRDUCZ 1944. 18.), 15: Tiszafüred (VADAY 1989. 274.), 16: Törökszentmiklós (VADAY 1989. 284.)

a torkolatig. A fontosabb átkelőhelyeket ellenerődök biztosították. A komoly védelmi szisztéma kidolgozására a roxolánok havasalföldi jelenléte kényszerítette a rómaiakat. Moesia határát is megerősítették (pl. Hadrianus építkezései Drobetánál) (**188. kép**).⁷⁴³

⁷⁴¹ Például BENE 1986. 451.

⁷⁴² ALFÖLDI 1939., ALFÖLDI 1940. 164., TÓTH 1986. 58–59. 9. térkép. Dacia határának, a Bánság hovatarozásának kérdéséhez bő irodalmat ad ALFÖLDI 1943. 64. 3. jegyzet, illetve legújabban NEMETH 1999/2000., NEMETH 2005., VISY 2009. A Duna–Tisza közti úthoz lásd Patay Pál – Soproni Sándor: Tompa. *RégFüz* I. 32. 1979. 66., Patay Pál: Tompa. *RégFüz* I. 33. 1980. 57., PATAY 2005.

⁷⁴³ ALFÖLDI 1940. 163–164., BALLA 1968. 126., TÓTH 1986. 55–56. 9. térkép, NEMETH 2005.

200. kép • Intenzív szarmata mezőgazdaságra utalnak a telepeken nagy számban talált méhkas alakú gödrök és hombárok. Ezek már a II. században jelentkeznek. 1, 4: Méhkas alakú tárolóvermek Nyíregyháza–Oros lelőhelyen (publikálatlan, JAM, Istvánovits E. ásatása), 2–3: hombárok a JAM gyűjteményéből (Boros György felvétele)

Visszatérve a Bánságra, ez a terület a szarmata–római kapcsolatokat vizsgálva nem csak stratégiai szempontból fontos. Széles körű fémfeldolgozásra utaló nyomok mutathatók ki itt, éppen a római katonai épületek által kirajzolódó határvonal mentén.⁷⁴⁴ A szarmata kutatás szempontjából már csak azért sem hanyagolható el ez a tény, mert máig nem tudjuk, hogyan szereztek be az alföldi szarmaták a fémtárgyaikat, illetve a nyersanyagot. Ugyanakkor ismert, hogy Dacia vasexportját korlátozta, hogy a közeli Moesia Superiorban és Noricumban a vasbányászat egyaránt nagy hagyománnyal rendelkezett. Figyelembe veendő e tekintetben, hogy Dacia és a vele szomszédos alföldi szarmata terület közös sajátosságának vélték, hogy nem (vagy alig) található nyoma az onnan kiinduló kivitelnek.⁷⁴⁵ Bizonyos, hogy mindkét területről szállítottak

⁷⁴⁴ ŢEICU 1999/2000., BENEÁ 2002.

⁷⁴⁵ TÓTH 1986. 64.

201. kép • Intenzív szarmata mezőgazdaságra utalnak a telepeken előkerülő eszközök
1: sarlók Ecsér 7. lelőhely 7242. objektumában,
2: malomkövek Üllő 9. lelőhely 308. objektumában (publikálatlan, KM, Mérai Dóra, illetve Kulcsár Valéria ásátása)

olyan cikkeket, amelyek elpusztultak vagy régészeti módszerekkel egyelőre nem kimutathatók. Ennek fényében érdemes lenne behatóbban megvizsgálni azt a lehetőséget, hogy a szarmaták nem vihették-e élelmiszert (elsősorban gabonát) az abban szűkölködő Daciába, és nem kaphattak-e cserébe onnan számukra hiánycikket jelentő vasat (200–201. kép).⁷⁴⁶ Mindemellert ez a kép az utóbbi évek kutatásai alapján alighanem gyökeresen változni fog a jövőben, amennyiben mindinkább kimutathatóvá válik, hogy közvetlenül Traianus hódításait követően Daciával is megindult az alföldi szarmata terület kereskedelme. Erre utal nagy

⁷⁴⁶ A Kárpát-medencei szarmatákat vissza-visszatérően nomádként jellemző elképzelésekkel szemben a telepjelenségek és a régészeti leletek erőteljes mezőgazdasági tevékenységet bizonyítanak az Alföldön a római császárkorban.

1

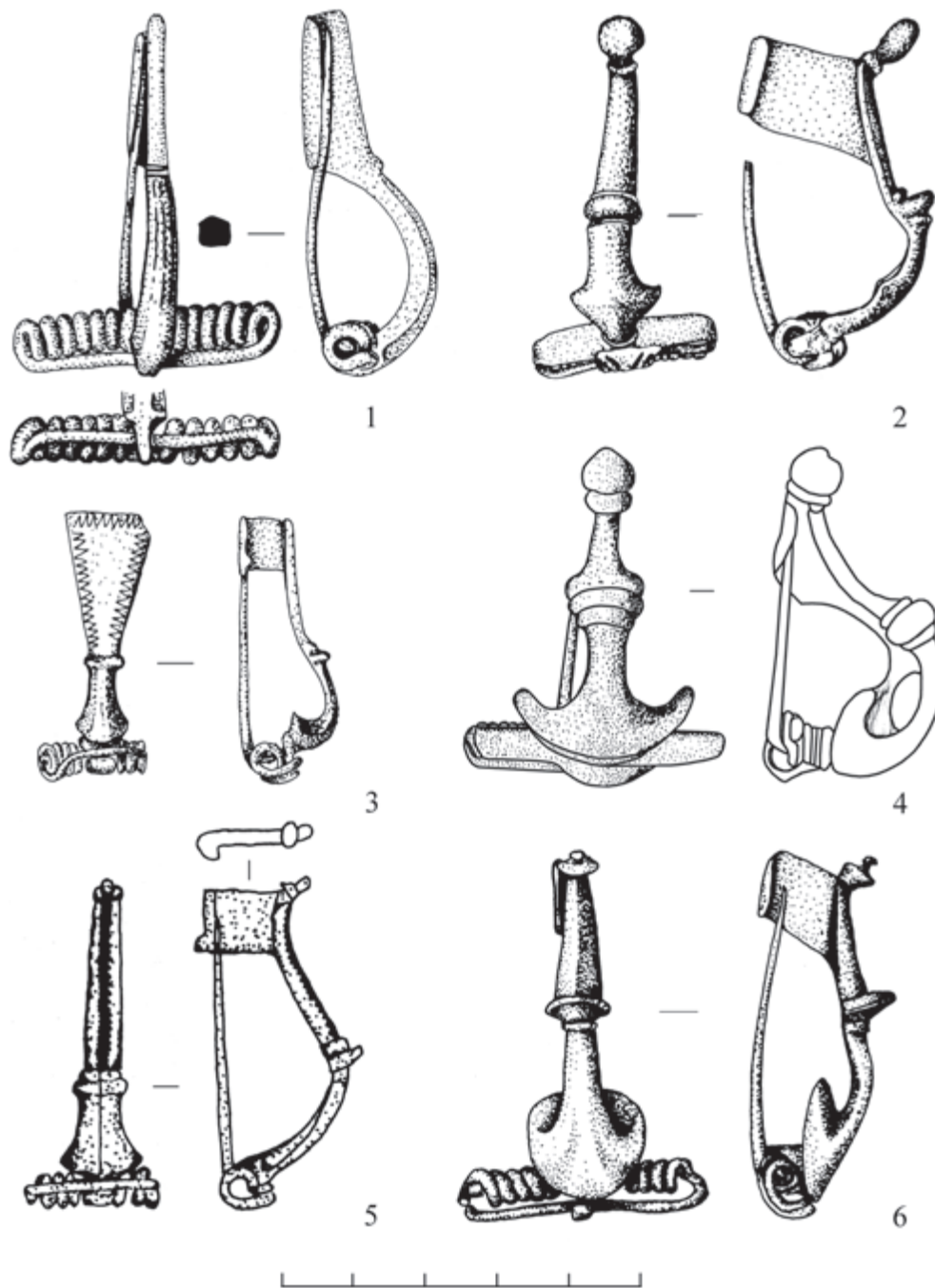
2

202. kép • A szarmata gyöngyök archaeometriai vizsgálata és tipológiai jellegzetességei arra utalnak, hogy közülük többet is a tibiscumi (mai Jupa, Románia) műhelyben állítottak elő. 1: Sződliget–Csörög: jellegzetes szarmata üveggyöngyök (publikálatlan, TIM, Kulcsár Valéria ásatása; Szászvári Linda felvétele), 2: gyöngyök a tibiscumi műhelyből (Muzeul Banatului, Timișoara/Bánsági Múzeum, Temesvár; Doina Benea és Daniela Tănase szívességéből)

valószínűséggel a daciai műhelyekből kikerülő legyező lábú fibulák, térdfibulák, sőt norppanon fibulák vagy a pecsételt díszű kerámiák jelenléte az Alföldön, azon belül is elsősorban annak keleti felén.⁷⁴⁷

Hogy a Bánságnak mint exportálónak nagy szerepe volt a szarmaták szempontjából, azt jól illusztrálja a tibiscumi gyöngy-műhely, amely a szarmaták körében kedvelt színes üveg- és emellett karneolgyöngyöket gyártotta Hadrianus korától a IV. század közepéig (202. kép).⁷⁴⁸

A rómaiak aligha érezhették igazán stabilnak az új Dacia provincia helyzetét. Erre utal az a hatalmas létszámú hadsereg, amely a békét vigyázta. Kb. 30.000 gyalogos és lovas katonának kellett állomásoznia a

203. kép

- A II. századi Kárpát-medencei szarmata lelethorizontra jellemző fibulák
- 1: Endrőd-Szujókereszt 133. sír (VADAY-SZŐKE 1983. 15. kép 10. alapján),
- 2: Endrőd-Szujókereszt 45. sír (VADAY-SZŐKE 1983. 1983. 6. kép 1. alapján),
- 3: Endrőd-Szujókereszt 83. sír (VADAY-SZŐKE 1983. 7. kép 6. alapján),
- 4: Bag (MNM Adattár 44B1. alapján),
- 5: Orosháza tanyák, MÁV homokbánya 5. sír (NAGY 2005. 5. kép 1. alapján),
- 6: Endrőd-Szujókereszt 89. sír (VADAY-SZŐKE 1983. 10. kép 12. alapján)

⁷⁴⁷ MARÓTI 2004. 215., SZEKENYI 2013. 19. A norppanon fibulák daciai változatát mutatta be Szolnoki László a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 2013. évi ülésén Derecske-Morgó-tanya lelőhelyről.

⁷⁴⁸ BENEÁ 1997. A leletek egy része a temesvári múzeum kiállításán volt látható a 2000-es évek elején. A konzultációt Prof. Doina Beneának köszönjük! A műhely publikációja: BENEÁ 2004. A gyöngyök szarmata szempontú feldolgozása GRUMEZA 2013.

területen. A jelentős haderő jelenlétét csak részben magyarázzák a tartomány berendezésével kapcsolatos feladatok, legalább ennyire a fenyegető jazig veszedelem, amely figyelembe véve a hadsereg átszervezését elsősorban Daciára nehezedett.⁷⁴⁹ 106-ban – mint arra már kitértünk – Pannoniát kettéosztották, és a két provincia összesen 4 legiót kapott, közülük azonban mindössze egy került a szarmata arcvonalra, nevezetesen Aquincumba. Aquincum topográfiai helyzete azt sugallja, hogy az itt állomásozó katonaság egyaránt szemmel tartotta a kvád és a szarmata mozgásokat. Míg a pannoniai kevéssé, ugyanakkor a daciai haderő mindenképpen az alföldi ellenségre is összpontosított. Tartalékként Moesia Superiorba további két legiót helyeztek (Singidunumba és Viminaciumba), amelyeket szükség esetén ugyancsak be lehetett vetni a szarmaták mozgólódása esetén (**187. kép**).⁷⁵⁰

Mint idéztük, „*Traianus sem adta nekik (ti. a jazigoknak) vissza*” a Decebal által tőlük elfoglalt földet. Ezt az annektált területet hagyományosan a Bánság keleti felére lokalizálják. Nemrégiben napvilágot látott egy másik – meggondolandó – elképzelés is. E szerint Traianus igényt tartott a legyőzött Decebal fennhatósága alá tartozó teljes területre. Ezt a hipotézist igyekezett – elsősorban régészeti adatok: az aranypénzek és a Kolozsvár területén gyártott legyező lábú, erős profilú fibulák (**203. kép 3.**) elterjedése alapján – bizonyítani Coriolan Opreanu. Arra a végeredményre jutott, hogy a Körösöktől északra húzódott a Tiszáig a traianusi Dacia határa.⁷⁵¹ Ezt a területet adhatta fel Hadrianus.

Valóban racionálisnak tűnik, hogy a kitűnő stratégia császár, Traianus igényt tarthatott a legyőzött ellenség, Decebal egész országára, melynek nyugati határa a Tisza volt. Hadrianus kompromisszumként adhatta át a barbároknek e terület egy darabját, nevezetesen a Tiszántúlt vagy annak egy részét. Természetesen ez a feltételezés további kutatásokat igényel. Tény, hogy a szarmata régészeti leletanyag a Duna–Tisza közéről az II. század elejétől valóban fokozatosan áterjedt a Tiszától keletre fekvő területekre (**199. kép**). Annak megállapítása azonban, hogy ez Traianus vagy Hadrianus alatt következett-e be, legalábbis egyelőre nem lehetséges, ahogyan annak sem, hogy hatalmi vákuum keletkezett-e itt, vagy a rómaiak tudatosan adták át a szarmatáknak a Tiszántúlt.

Bármelyik verziót fogadjuk is el, kétségtelen, hogy a Bánság keleti felét a császár semmi esetre sem szolgáltathatta ki a jazigoknak, hiszen egyébként Moesia és Dacia közé beékelődtek volna a barbárok, és így a rómaiak nem tudták volna megoldani az új tartomány ellátását. Dacia helyzete még így is meglehetősen bizonytalan lehetett. A többi dunai tartománnyal csak Kis-Oláhországon (Olténia) keresztül függött össze területileg. A Bánság és az Olt közötti „folyosó” Moesiával kötötte össze Daciát. Pannoniától a jazigok, Alsó-Moesiától a roxolánok választották el. Egy-egy új néphullám ezt a keskeny korridort az erődítések ellenére is viszonylag könnyedén át tudta törni.⁷⁵²

A szarmaták első támadása már 107–108-ban megindult. Bár forrásadatunk szól arról, hogy Traianus a későbbi császárt, Hadrianust „*praetori legatus minőségében Alsó-Pannoniába küldte, ahol megfékezte a szarmatákat*”,⁷⁵³ az újabb kutatások álláspontja szerint a megmozdulás valószínűleg nem annyira Alsó-Pannoniát, hanem a hadsereg mozgására utaló adatok alapján inkább Dacia nyugati és északi határát érthette. Ezt a támadást még viszonylag könnyedén sikerült elhárítani. Az ellentámadásban az alsó-pannoniai csapatok is részt vettek. 110 tájára már viszonylag stabilizálódhatott Dacia helyzete, amit a széleskörű

⁷⁴⁹ BALLA 1968. 113., BALLA 1969.

⁷⁵⁰ MÓCSY 1975. 102–103., VISY 1994. 90.

⁷⁵¹ OPREANU 1997. Alexandru Matei véleménye szerint Decebal birodalmának határán kiépítette a limest – ez lenne a Körös-völgyi ún. keresztcsánc, illetve az általa és Gindele Róbert által immár több tucat helyen átvágott szatmári (Supuru de Sus / Felsőszopor) védmű (vö. a 1126. jegyzettel!).

⁷⁵² PATSCH 1937. 129–130., ALFÖLDI 1939. 534., ALFÖLDI 1941/1999. 18.

⁷⁵³ SHA Hadr. 3.9.

missiones (az elbocsátott katonák diplomáinak nagy száma), valamint a segédcsapatok egy részének 110 és 117 közötti fokozatos kivonása igazol.⁷⁵⁴

Traianus halála után 117-ben azután megindult a Kárpát-medencei jazigok és az al-dunai roxolánok összehangolt támadása⁷⁵⁵ Pannonia, Dacia és Moesia ellen. Hadrianus császár ugyan állítólag „*Soha sem kezdett önkényesen háborút...*”⁷⁵⁶ de már uralkodása kezdetén igencsak nehéz helyzetbe került, olyannyira, hogy „*egy darabig arra gondolt, hogy egészen feladja az újonnan szerzett Dáciát.*”⁷⁵⁷ A jazig-roxolán veszélyt Dacia frissen telepített lakossága teljes mértékben átérezte. Az Alföldi András kifejezésével élve „*vízfejként*” előrenyúló provincia katonai helyzete meglehetősen instabil volt. Mint láttuk, délen mindössze egy keskeny „nyak” kötötte össze a Birodalom többi részével – az utánpótlást csak innen várhatta. A pánik a daciai lakosság zavargását idézte elő.⁷⁵⁸ Hadrianus minden lépése a veszély nagyságát jelzi. „*Miután értesült a szarmaták és a roxolánok lázadásáról, csapatokat küldve előre, maga is Moesiába indult.*”⁷⁵⁹ „*Attól való félelmében, hogy a [a nemrég épített Drobeta melletti] híd védműveit könnyűszerrel elfoglaló barbároknak nem lesz nehéz az átkelés Moesiába, leromboltatta a híd felső szerkezetét...*”⁷⁶⁰ Miután a daciai helytartó – C. Iulius Quadratus Bassus – elesett, a császár „*Marcius Turbót ... ideiglenesen Pannonia és Dacia élére állította.*”⁷⁶¹ A daciai védelmi rendszert gyökeresen átszervezte. Ahogyan Pannoniában szétválasztották a kvád és a szarmata limes-szakaszt,⁷⁶² annak megfelelően Marcius Turbo közreműködésével igyekeztek kialakítani 118/119 körül Daciában külön a roxolán (Dacia Inferior) és külön a jazig (Dacia Superior) arcvonalat, és a háborúk tanulságának megfelelően (a dákok és kosztobókok mozgása alapján) megszervezték Dacia Porolissensist mint külön tartományt (**204. kép**). Hadrianus uralkodásának elején Dacia Superior katonai erejét önmagában mintegy 25.000 főre becsülik. Dacia Porolissensis kb. 11.000 fős hadsereggel rendelkezett, ezen belül olyan alakulattal, mint a Pannoniából ekkor ide áthelyezett ala I Bosporanorum,⁷⁶³ amely nyilvánvalóan jól ismerte a szarmaták harcmódorát. A teljes daciai haderőt 40–50.000 főre becsülik, a táborok száma pedig nem lehetett kevesebb, mint 80. A traianusi időszakhoz képest megváltozott a hadsereg összetétele, és nagyobb szerepet nyertek a segédcsapatok, köztük olyan csapattest, mint pl. a palmyrai íjászok osztagai.⁷⁶⁴

Valószínűleg ezekkel az eseményekkel – azaz a Dáciát is érintő 117/119-es népmozgásokkal – hozható összefüggésbe a Slovenské Nové Mestótól/Szlovákújfalú (Traianus záróveret) Prešovon/Eperjesen keresztül (Hadrianus záróveret) Csenger–Halomdombig (talán Traianus záróveret) talált kincsleletek sora.⁷⁶⁵ Amennyiben ez az összefüggés valós, akkor egy Dacia ÉNy-i határát ért támadásra kell gondolnunk.

Ezzel párhuzamosan Aquincum, Campona, Vetus Salina és Intercisa egy-egy pusztulási rétege,⁷⁶⁶ valamint egy aquincumi 29 darabos érmekincs⁷⁶⁷ a jazigok pannoniái betörését jelzi.

⁷⁵⁴ BALLA 1968. 113., 115., ANGYAL–BALLA 1972. 149–151. – a vonatkozó forrásokkal és irodalommal.

⁷⁵⁵ Elképzelhető, hogy csatlakoztak hozzájuk a Dacia északi – északkeleti előterében élő szabad dákok, illetve a kosztobókok is (vö. BALLA 1965.143.).

⁷⁵⁶ PAUS. I.5.5.

⁷⁵⁷ EUTROP. 8.6.2. alapján ALFÖLDI 1942. 189. tárgyalta a kérdéssel kapcsolatos vitát.

⁷⁵⁸ BALLA 1981. 123.

⁷⁵⁹ SHA Hadr. 6.7.

⁷⁶⁰ DIO LXVIII.13., ALFÖLDI 1942. 189–190., MÓCSY 1975. 104., BALLA 1981. 123., TÓTH 1986. 50.

⁷⁶¹ SHA Hadr. 6.7.

⁷⁶² Vö. MÓCSY 1975. 98–99.

⁷⁶³ LÓRINCZ 2003. 27.

⁷⁶⁴ BALLA 1965. 143., BALLA 1968. 115–117., 121., 125. – további irodalommal, TÓTH 1986. 56.

⁷⁶⁵ ISTVÁNOVITS 2002.

⁷⁶⁶ BARKÓCZI 1957. 504., MÓCSY 1974. 101. – mindkettő további irodalommal.

⁷⁶⁷ Az események rekonstrukcióját támasztja alá az Óbuda–Laktanya utcai, Hadrianus veretével záródó kincslelet (JÓNÁS 1937., PEKÁRY 1953. 108.).

204. kép • A II. század első felében három részre osztott Dacia provincia

Felmerül a kérdés, hogyan sikerült pacifikálni a területet követelő szarmatákat. A táborok kőbe építését, a provincia megerősítését és átszervezését⁷⁶⁸ kiegészítette a megemelt aranyadó (legalábbis a roxlánoknak).⁷⁶⁹ A pacifikáció része lehetett talán egy roxlán betelepítés Istria déli részére. Bizonyíték lenne erre Rasparaganust, a roxlánok Hadrianustól polgárjogot nyert királyát említő két felirat Polából.⁷⁷⁰

Nagyon valószínű, hogy a háború zavarosában halászva ebben az időszakban költöztek be az Alföldre a legelső roxlán csoportok, amelyek kikényszeríthették az átvonulást az Al-Duna mentén.⁷⁷¹ Ez utóbbi hipotézis értékeléséhez fontos adat egy II. század végére vonatkozó forráshely: Dacia helytartójának felügyelete alatt a szarmatáknak engedélyezték az átvonulást a markomann–szarmata háború után.⁷⁷² Könnyen lehetséges, hogy ez már csak a korábbi status quo felmelegítése volt.

⁷⁶⁸ BARKÓCZI 1957. 504–505.

⁷⁶⁹ SHA Hadr. VI.8. – vö. a 710. jegyzettel!

⁷⁷⁰ CIL V 32., 33. = ILS 852., 853., MÓCSY 1974. 100., 74. jegyzet, VADAY 1978. Alföldi jóval korábban úgy vélekedett, hogy – bár „*nincsen rá ... támpontunk*” – a roxlánok a jazigok után a Kárpát-medencében már Nero alatt megjelentek (ALFÖLDI 1940. 165.).

⁷⁷¹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997. 162–163. (VADAY 1989. 207. szerint a roxlánok megjelenése csak Dacia feladása utánra keltezhető.)

⁷⁷² ALFÖLDI 1939. 534–535., Dio LXXII.19.1–2.

Végül sikerült lecsendesíteni a szarmaták valamennyi csoportját a Duna-vidéken. Helyzetük ettől kezdve alig-alig változott a nagy markomann–szarmata háborúig.

A dák háborúktól egészen a tetrarchia koráig vidékünk történetét alapvetően a rómaiak és a szarmaták kapcsolata határozta meg. A dákok legyőzése után a régióban a szarmaták váltak Róma legfőbb ellenségévé.

2. A RÉGÉSZETI LELETEK

A Tiszántúlról viszonylag kevés II. század első feléből (markomann háború előttről) származó lelőhelyet ismerünk (**199. kép**). Ennek egyik oka, hogy kisszámú olyan együttessel rendelkezünk, amelyet megbízhatóan lehet erre az időre keltezni. Nagyban leszűkíti a lehetséges kört az a tény, hogy a korai telepeket, ahol még nem jelennek meg a terra sigillaták és egyéb importtárgyak, nem tudjuk egzakt módon datálni. Így a Tiszántúl településtörténetének felrajzolásakor paradox módon túlnyomórészt sírleleteket tudunk csak felhasználni.

Mint arra az előző fejezet régészetet tárgyaló részében kitértünk, a legkorábbi kronológiailag megnyugtatóan meghatározható szarmata leletanyag a Kárpát-medencében nem előzi meg az I. század végét. A források alapján ugyanebben az időben már elkezdődött a szarmaták áttelepedése a Tisza bal partjára. Ezeket a problémákat vizsgálva több, egyáltalán nem új keletű, egymással szorosan összefüggő kérdésre kell(e) választ találnunk.

MIKOR FOGLALTÁK EL A TISZÁNTÚLT, ILLETVE ANNAK EGYES TERÜLETEIT A SZARMATÁK?

Traianus háborúi után a Tiszántúl fokozatosan a szarmaták kezébe került. (Amennyiben ez a Hadrianus-féle kompromisszum eredménye lett volna, a helyzet közel azonos. A régészeti leletek ilyen finom kronológiai elkülönítésre nem alkalmasak.) Mint az előző fejezetből kitént, a legkorábbi szarmata leletanyagot – az ún. aranyhorizont sírjait – elsősorban a Duna–Tisza közéről ismerjük. A terjeszkedés nem lehetett túlságosan gyors. A II. század első feléből származó leletegyüttesek – elsősorban sírok – száma a Tisza bal partján csekély, és valójában a folyó völgyére korlátozódik (**199. kép**). A kevés jól keltezhető tárgy közül főként

205. kép

- Horgonyfibula (Ankerfibel)
Makó–Igási járandó I. lelőhelyről
(BALOGH 2009. 81–82., 84. kép alapján)

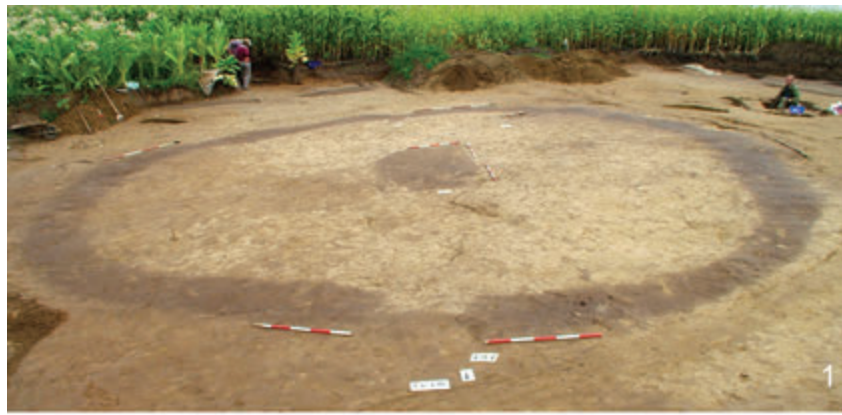
206. kép • A Kárpát-medencei szarmata sírok zömét kirabolták – különféle mértékben kifosztott temetkezések Nyíregyháza–Felsősimai, Gyebrás-tanya lelőhelyen (publikálatlan, JAM, Istvánovits E. ásatása) 1–2: a 104. sír hosszmetzetén jól látszik a rablóakna foltja – itt csont is alig maradt; 3: az 1. sírban a láb in situ maradt, de a felsőtest csontjait összedobálták, 4: a 105. sírt teljesen feldúlták

az erősprofilú fibulák egyes variánsai – például a legyezőlábú – vehetők számításba és jelzik a szarmaták első bal parti terjeszkedését (203., 205. kép).⁷⁷³

A korszak temetkezései alapján az alföldi szarmata terület egészét tekintve a következő kép rajzolódik ki.

Aquincum előterében már az ún. aranyhorizonttal párhuzamosan, attól eltérő jellegű leletegyüttes-sel jellemezhető temetkezések kimutathatók, utalva az ott élők heterogén voltára. Itt példaként említhetjük

⁷⁷³ COCIȘ 2004. 58–60., VADAY 1989. 76–77.

207. kép • Nyíregyháza–Felsősim, Gyebrás-tanya (publikálatlan, JAM, Istvánovits E. ásatása) 1–2: 130. körárkos sír, 3: 31. szögletes árokkal övezett temetkezés

azokat a sírokat, amelyeknek fő jellegzetessége a bennük található tárggyűttesek szerteágazó – köztük dák – kapcsolatai.⁷⁷⁴

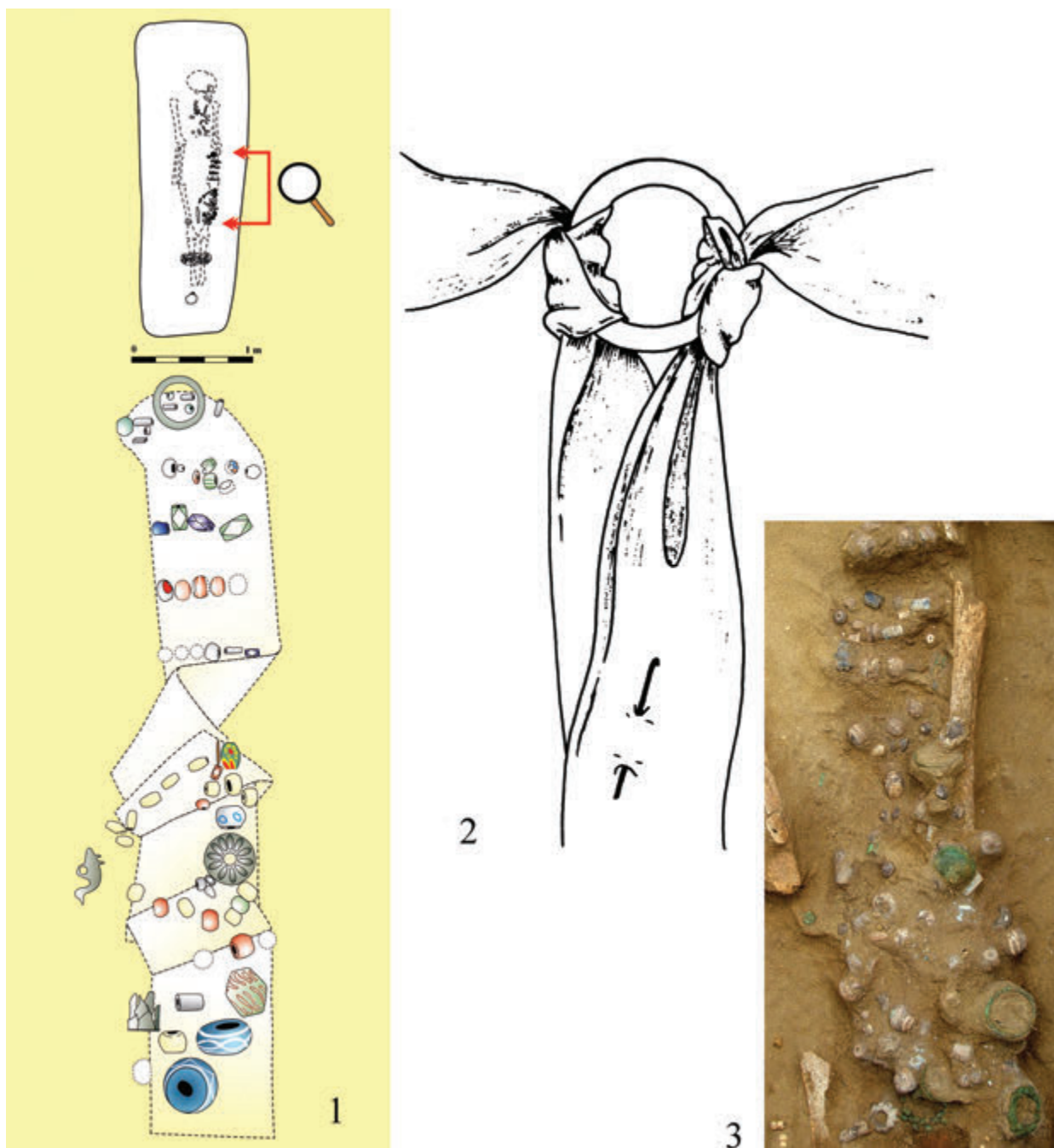
A legkorábbi, ún. aranyhorizont idejéhez képest a rítus – legalábbis főbb vonásaiban – azonos marad, míg aranytárgyak immár csak kivételesen fordulnak elő. Nem egyértelmű, hogy ettől kezdve az aranyak nem kerülnek a sírokba, vagy hiányukat az a tény indokolja, hogy ettől kezdve a temetkezések tekintélyes hányadában megfigyelhetjük a – gyakran rendkívül alapos – fosztogatást. A szakirodalom visszatérő kérdése, hogy közvetlenül a temetés után rabolták-e ki őket, avagy jóval később, egy másik nép tagjai fosztották ki a szarmata sírokat (206. kép).⁷⁷⁵

⁷⁷⁴ MASEK 2016. elsősorban 168–170. Ilyen a mezőkövesdi, a veresegyházi és a dabasi leletegyüttes, amelyekre lejjebb visszatérünk.

⁷⁷⁵ KŐHEGYI 1980., KŐHEGYI 1994., GALLINA 1999A.

208. kép • Koporsó jelentkezése bontás közben Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanya lelőhelyen (publikálatlan, JAM, Istvánovits E. ásatása) 1–2: 140. sír; 3: 29. sír; 4: 252. sír

209. kép • 1–2: Gyöngyös öv Endrőd–Szujojókereszt 27. sírból (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2003A. Fig. 12., illetve VADAY–SZŐKE 1983. 22. kép alapján) 3: Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanya 140/2. sír övének részlete (publikálatlan, JAM, Istvánovits E. ásatása)

A temetőkről röviden annyit mondhatunk, hogy ebben az időszakban – mint arra már az előző fejezetben utaltunk – gyakorlatilag kimutatható csaknem minden rítuselem, amely a következő három és fél évszázadban mindvégig jellemző maradt a szarmatákra. Ezek közé tartozik a D–É-i fő tájolási irány, a sírok egy részének körülárkolása (207. kép), az egyes melléletek (tükör, orsó, edény stb.), illetve azok elhelyezése (pl. az edény a lábnál), a fordított tájolás felbukkanása, a koporsóhasználat (208. kép) stb.⁷⁷⁶

Széles körben elterjedt a fibulaviselet, ugyancsak a szarmata nőkre olyannyira jellemző gyöngyös viselet: a nyak, a kar, a derék táján (209. kép) és a lábfej környékén (210. kép) nagy mennyiségben találunk

⁷⁷⁶ KULCSÁR 1998.

gyöngyöket. Azt persze gyakran nehéz (sőt lehetetlen) eldönteni, hogy gyönggyel hímzett ruhára, lábbelire gondoljunk-e vagy inkább nyak- és kardíszekre. Valószínűleg gyönggyel hímzett textilpánt övezte a derekukat. A gazdag ékszerkészlet alapján több kísérlet történt az alföldi szarmata női viselet rekonstruálására, amelynek során kizárólag a régészet eredményeire hagyatkozhatunk. Ha vannak is barbár ábrázolások a római ikonográfiában, azok a nők esetében annyira sematikusak, hogy sem etnikai, sem viselettörténeti következtetések levonására nem alkalmasak.⁷⁷⁷

A férfiak kinézetéről többet tudunk a korabeli ábrázolások alapján. Elsősorban a Rómában álló Traianus-oszlop némely jelenetére kell gondolnunk. Az írott adatokból kirajzolódó hadi események és a filmszerűen futó domborművek összevetése alapján sikerült azonosítani a Traianus tetteit dicsőítő emlékművön mind a roxolánokat, mind a jazigokat (189–194. kép).⁷⁷⁸ Ugyanakkor a férfiak temetkezéseiben jóval szérényebb leletanyagot találunk, mint a nőkében. Többnyire a tűzcsiholó, kova, kés, egyéb eszközök, esetleg érmét tartalmazó tarsoly (pásztorkészség), egy-egy fibula vagy csat kerül elő. Fegyvert csak ritkán tettek a

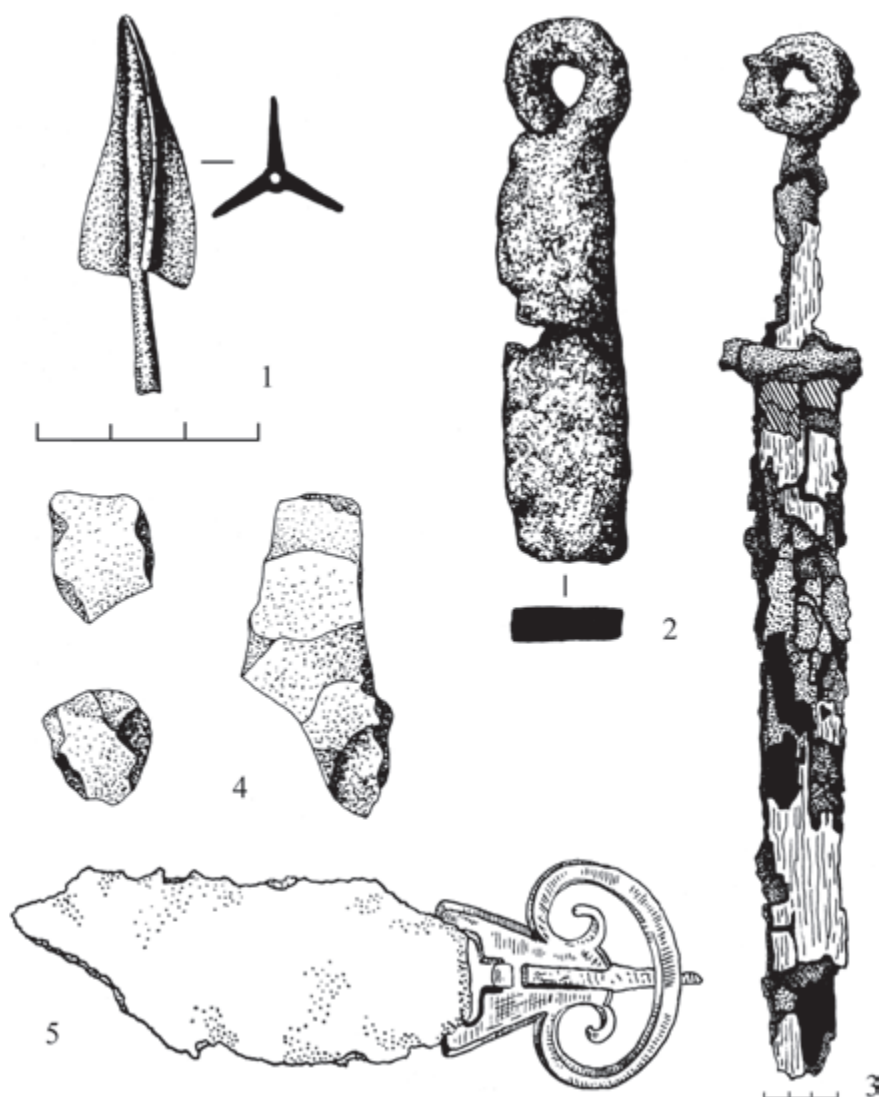

210. kép • A szarmata női viselet legjellegzetesebb vonása a nadrág és/vagy szoknya aljának és/vagy a lábbelinek a gazdag gyöngyös hímzése. Nyíregyháza–Felsősim, Gyebrás-tanya 311. sír (publikálatlan, JAM, Istvánovits E. ásatása)

⁷⁷⁷ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2001. – további irodalommal.

⁷⁷⁸ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2001. – további irodalommal.

211. kép • II. századi férfi sírleletek a markomann háborúk előtti időszakból
 1: nyílhegy Endrőd–Szujókereszt 133. sírból (VADAY–SZÓKE 1983. 15. kép 9. alapján),
 2: csiholó Endrőd–Szujókereszt 89. sírból (VADAY–SZÓKE 1983. 10. kép 11. alapján),
 3: gyűrűs markolatú kard Újszilvás–Gólyajárásról (TARI 1994. 2. kép 2. alapján),
 4: tűzkövek Endrőd–Szujókereszt 129. sírból (VADAY–SZÓKE 1983. 15. kép 2–4. alapján),
 5: csat Csongrád–Endre király utca 1. sírből (PÁRDUCZ 1941. III. tábla 2. alapján)

sírba. Jellemző a korszakra a gyűrűs markolatú kard. Emellett mindössze egyetlen vas nyílhegyet ismerünk (Endrőd–Szujókereszt 133. sírjából), ez háromszárnyú és köpűs (**211. kép**).⁷⁷⁹ Nők, férfiak és gyerekek temetkezéseiben viszonylag gyakori az edénymelléklet.

A településrészletek közül csupán egy-egy olyat ismerünk, amellyel kapcsolatban felmerült, hogy a II. század közepe előtt már használhatták. Mellesleg ez a telepekre vonatkozó megállapítás ugyancsak az egész Kárpát-medencei szarmata Barbaricumra kiterjeszthető.⁷⁸⁰ A II. század elejére keltezték a publikálók Hódmezővásárhely–Fehértó 5. lelőhely, Ártánd–Kis- és Nagyfarkas-domb, valamint a Szegvár–Orom-dűlő településrészletét (**212. kép**).⁷⁸¹ Újabban még egy olyan településről is hírt kaptunk (Budapest XVII. kerület Rákócscsaba, Major-hegy dél), ahol a kelta őslakosság a Kr. u. I. században települt meg és együtt élt a szarmatákkal egészen a II. század második feléig.⁷⁸² Ezeken a lelőhelyeken a korong nélkül készített kerámia az össz

⁷⁷⁹ VADAY–SZÓKE 1983. 15. kép 9. Nemrégiben felmerült az a lehetőség, hogy ebben az időszakban még a szkíta típusú kisebb méretű íjakat használták az alföldi barbárok, és a korábban szkítának tartott bronz nyílhegyek egy része a szarmatákhoz köthető (vö. ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2014.).

⁷⁸⁰ VADAY–SZEKERES 2001. 234.: „Az írott forrásadat ellenére sem ismerünk a Kr. u. 2. század közepéig terjedő időszakból szarmata telepét.”

⁷⁸¹ PÁRDUCZ 1952. 41., NEPPER 1985. 235., ISTVÁNOVITS–LÓRINCZY–PINTYE 2005.

⁷⁸² REMÉNYI ET AL. 2006., MARÁZ 2009. A két nép együttélését a telepennyag alapján természetesen csak akkor értékelhetjük, ha a lelőhely teljes közlésére sor kerül.

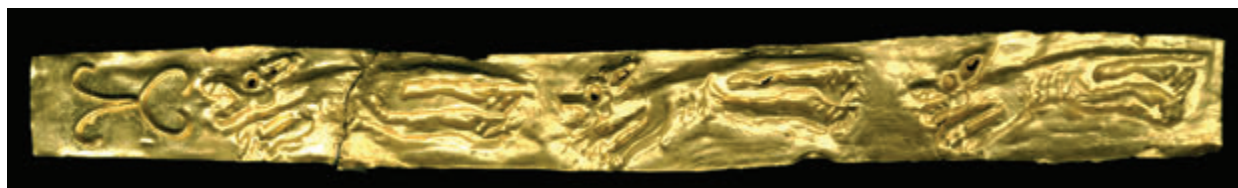

212. kép • Kerámia a legkorábbi szarmata telepek egyikéről: válogatás a Szegvár–Orom-dűlői telepen előforduló edények típusai közül (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005. 31. kép alapján)

leletanyagnak jóval nagyobb hányadát jelenti, mint az a későbbre keltezett településeken megfigyelhető, és ugyanakkor kimutatható a dák és kelta jellegű leletek jelenléte. Ezt a képet sokban árnyalhatják majd a friss ásatási eredmények. Ezek között említhető például az Óföldsé-Ürmösről közölt leletanyag. Itt a módszeres detektoros kutatás során talált nagy mennyiségű fémtárgy zöme a telep kései keltezésére utal, azonban van 5 olyan fibula, amely óvatosságra int. Különösen vonatkozik ez egy emailos példányra.⁷⁸³ Ezek a darabok arról tanúskodnak, hogy Ófehértón a szarmaták már az I–II. század fordulón megtelepedhettek. A kérdést a telep anyagának teljes feldolgozása döntheti el.

SZÁMOLHATUNK-E EGY ÚJABB BETELEPEDÉSI HULLÁMMAL A SZTYEPPÉRŐL? TAMGÁK⁷⁸⁴

A Tiszántúl birtokbavétele, a régészeti leletek megszáporodása és mélyreható változása alapján mindenképpen egy újabb bevándorlásra kell gondolnunk ebben az időszakban. Az újonnan nyitott temetőben fel-feltűnik a korábbi időszak egy-egy jellegzetes lelete (aranytorques, karneolgyöngy, flitter), ami a korábbi csoport és az újonnan érkezők összeolvadására utalhat.

213. kép • A dunaharaszti tamgás aranylemez (a szerzők felvétele)

Korszakunk értékelése szempontjából megkerülhetetlen egy igen sajátos és unikális lelet bemutatása, amely támpontot nyújthat a címben feltett kérdés megválaszolásához. A Dunaharaszti előkerült aranylemezről van szó, amelynek egy rajta szereplő tamga ad különleges jelentőségét (213. kép). Ez a jel jó támpontot nyújt a tárgy készítési idejének és származási helyének meghatározásához,

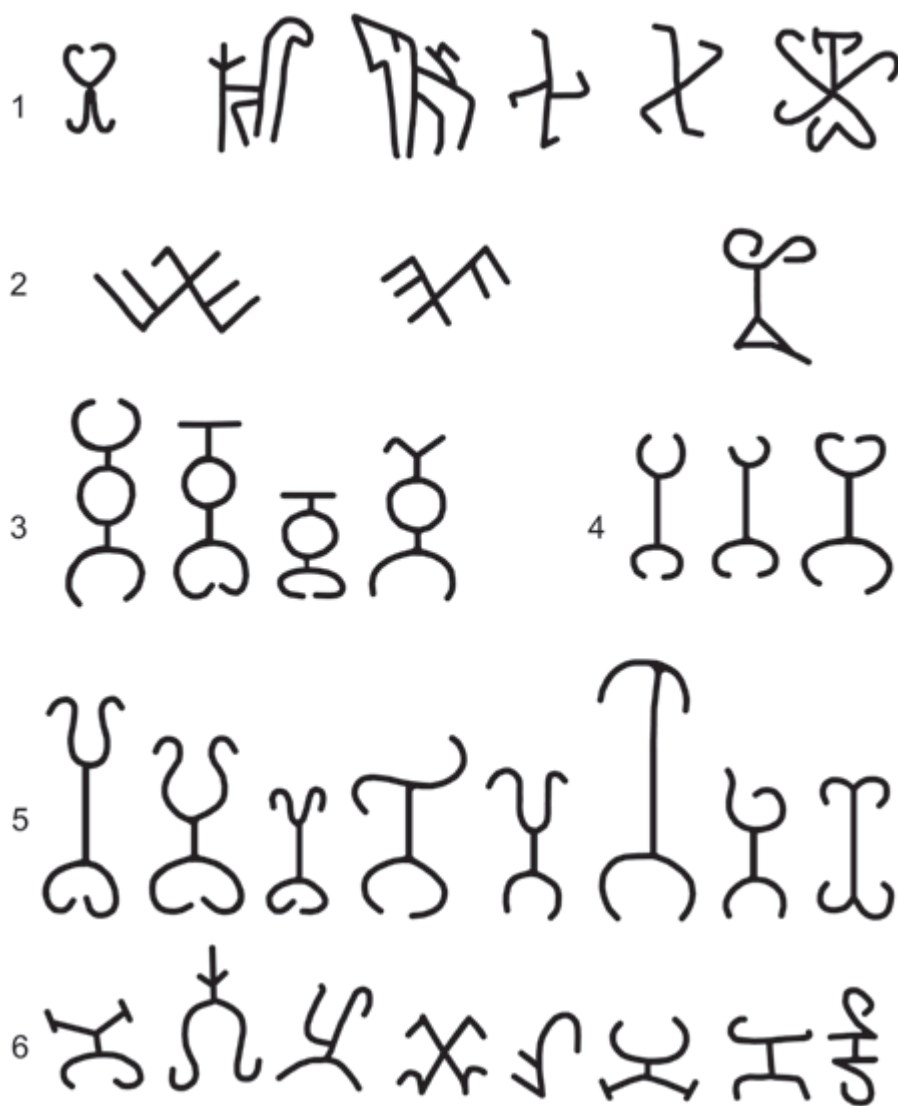

214. kép • Tamgás tárgyak az Alföldön

1: Dunaújváros (az MNM leltárkönyvének részlete, ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2003. alapján); 2: ismeretlen lelőhelyű tükör a Viski Károly Múzeumban, Kalocsa (a szerzők felvétele), 3: Csongrád–Határút 11. sír (VADAY–MEDGYESI 1994. Fig. 15: 1. alapján), 4: Gyula–Szeregyháza (VADAY–MEDGYESI 1994. Fig. 4: 4. alapján), 5: Nagyszénás–Vaskapu (NAGY 2003. Fig. 3: 5. alapján)

⁷⁸³ SÓSKUTI 2013. I. tábla 1–4., 6.

⁷⁸⁴ A tamgákról általában legutóbb LEBEDYNSKY 2011. Az alföldi szarmata tamgák értékelését lásd ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006.

215. kép • Tamgák 1–2: alföldi lelőhelyek, 3: Inismeios tamgái, 4: Farzoios tamgái, (3–4: SZIMONYENKO–LOBAJ 1991. risz. 32–33. alapján), 5–6: az alföldi tamgák párhuzamai (DRACSUK 1975. passim alapján)

ahogyan arra Vaday Andrea rámutatott.⁷⁸⁵ Ehhez azonban tegyünk egy nagyobb kitérőt és szóljunk néhány szót magukról a tamgákról!

Az iráni népek, köztük a szarmaták széles körben használták tamgákat (214. kép).⁷⁸⁶ Egyes feltételezések szerint a tamgák – függetlenül attól a bonyolult és máig megoldatlan kérdéstől, hogy mi célt szolgáltak – az iráni népektől széles körben elterjedtek más etnikumok körében, és hosszú ideig kimutatható továbbélésük.⁷⁸⁷ A Kárpát-medencei szarmaták körében a tamgák csak igen korlátozott számban fordulnak elő. Kutatásuk rendkívül fontos, ha meggondoljuk, hogy a tamgák alapján nyomon követhető a szarmaták (vagy legalábbis egy-egy hullám) vándorlásának útvonala, pontosabb kronológiája, esetleg megállapítható a Kárpát-medencei szarmaták törzsi hovatartozása a hasonló jelek sztyeppei elterjedése alapján.

Annyit mindenesetre előre kell bocsátanunk, hogy semmi esetre sem tekinthetjük a tamgákat dekorációnak, ahogy arra a hazai irodalomban utalást láttunk: „...the tamga is not a typical motif of ornamentation in the Carpathian Basin.” Hogy a tamgák jelentőségének meghatározása meglehetősen bizonytalan, azt

⁷⁸⁵ VADAY 1989A. 134–136.

⁷⁸⁶ A sztyeppei szarmata tamgáknak kiterjedt irodalma van. Elsőként E.I. Szolomonyik és V.Sz. Dracsuk gyűjtötte össze a tamgákat (SZOLOMONYIK 1959., DRACSUK 1975.). Legutóbb JACENKO 2001. foglalta össze a kutatás helyzetét, javasolt új rendszert és kronológiát (lásd ott a korábbi irodalmat!).

⁷⁸⁷ JÄNICHEN 1956., LEBEDYNSKY 1998., LEBEDYNSKY 2011.

jól illusztrálja, hogy ugyanakkor a Vaday–Medgyesi szerzőpár szerint egyúttal “tribal symbol” is, nem csak “motif of ornamentation”, és keleten megkülönböztető szerepe van. De a Kárpát-medencében feleslegessé válik és az első generáció után eltűnik.⁷⁸⁸ A tamgák használata máig vitatott kérdés, könyvtárnyi szakirodalmának értékelése nem feladatunk e helyen. A legáltalánosabban elterjedt nézetek szerint lehet nemzetségszimbólum, uralkodói vagy tulajdonjegy.

Használatuk messze Keletről – Belső- vagy Közép-Ázsiából, sőt baktriai közvetítéssel esetleg egészen Indiából⁷⁸⁹ – érkezett a Pontus-vidékre, egyes feltételezések szerint az alán törzs(ek) bevándorlásával összefüggésben.⁷⁹⁰ Minthogy véleményünk szerint az alánok nem ezekről a messzi tájakról indultak vándorútjukra, kérdés, hol és hogyan kerültek át kultúrájukba a tamgák.

A Kárpát-medencei szarmata anyag kisszámú, egyértelműen keleti eredetű tárgya közé tartoznak a tamgás darabok (215. kép 1–2.). A következő lelőhelyekről származó tárgyakon található tamga, illetve ezekkel kapcsolatban merült föl, hogy a rajtuk lévő jelet/jeleket tamgaként értékelhetjük:

1. Csongrád–Határút 11. sír: orsógomb (214. kép 3.).⁷⁹¹
2. Dunaharaszti: aranylemez (213. kép).⁷⁹²
3. Dunaújváros/Dunapentele: tükörcsüngő (214. kép 1.).⁷⁹³
4. Gyoma–Ailer téglagyár (133. lelőhely) 23. gödör: asztragalosz.⁷⁹⁴
5. Gyula–Szeregyháza: négyszögletes edényke (214. kép 4.).⁷⁹⁵
6. Kovačica/Antalfalva (Szerbia): szögletes edényke.⁷⁹⁶
7. Nagyszénás–Vaskapu: orsógomb (214. kép 5.).⁷⁹⁷
8. Sarkad–Körös-hát: háromszögletű edényke.⁷⁹⁸
9. Şiria/Világos (Románia) szórvány edény (95. kép)⁷⁹⁹

216. kép • Edényke jelenetsorral Timișoara/Temesvár–Freidorf (Románia) lelőhelyről (a szerzők felvétele a temesvári Bánáti Múzeum állandó kiállításából, 2003)

⁷⁸⁸ VADAY 1989A. 134–136., VADAY–MEDGYESI 1993. 87.

⁷⁸⁹ NICKEL 1973. 167.

⁷⁹⁰ JACENKO 1993A. 85–86., SZIMONYENKO–LOBAJ 1991. 71.

⁷⁹¹ PÁRDUZ 1944. 20. XXXII. tábla 1 a–c., VADAY–MEDGYESI 1993. 63. Fig. 15: 1 a–e.

⁷⁹² VADAY 1989A. 134–136.

⁷⁹³ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2003.

⁷⁹⁴ VADAY 1996. 158–159. Fig. 191-re hivatkozás – itt nem szerepel, megtalálható viszont CHOYKE 1996. 310. Fig. 5-ön.

⁷⁹⁵ VADAY–MEDGYESI 1993. 88. Fig. 4: 4., JAZIGOK 1998. 164. N. 122.

⁷⁹⁶ VADAY–MEDGYESI 1993. 87. Fig. 15: 2 a–c. Valójában nem tamga, hanem jelenetsor látszódik az edényen.

⁷⁹⁷ JAZIGOK 1998. 162. N. 108., NAGY 2003. Fig. 3: 5.

⁷⁹⁸ VADAY–MEDGYESI 1993. 87. Fig. 4: 1–3. Valójában nem tamga, hanem jelenetsor látszódik az edényen.

⁷⁹⁹ BERZOVAN–PĂDUREANU 2010.

10. Timișoara/Temesvár–Freidorf (Románia): edényke (216. kép).⁸⁰⁰

11. Ismeretlen lelőhely: tükör (214. kép 2.)⁸⁰¹

A hazai tamgák között a legjellegzetesebb a dunaharaszti aranylemezen látható. Porogiból idézhetjük kiváló párhuzamát, amelynek sémáját az alán vagy aorsz Farzoiós királyéval azonosítják (97., 215. kép 4.).⁸⁰²

Hasonló jel a kusán uralkodók érméiről is ismert (153. kép).⁸⁰³ Egy másik analógia a kobjakovói diademos sír lószerszámán található. Ez utóbbi azért is említésre méltó, mivel ennek az I. század végi – II. század eleji sírnak a publikálói arra a következtetésre jutottak, hogy az Alsó-Don-vidék ebbe a korba tartozó, kiemelkedő gazdagságú temetkezéseinek sora a régió törzsi központját rajzolja ki (108. kép). Ebben a periódusban ez a szarmata törzs csak az alán lehetett.⁸⁰⁴ Ez a feltételezés számunkra is igen valószínűnek tűnik. A szóban forgó tamgás leletek (a diademos sírok, a koponyatorzítás stb.) elterjedési területe – Közép-Ázsia (Tilja-Tepe, kusánok), az Alsó-Don-vidék (Kobjakovo, Hohlacs), a Fekete-tenger északnyugati partvidéke (Porogi), a Kárpát-medence (Dunaharaszti) – az alánok szállásterületét és kapcsolatait jelzi.⁸⁰⁵ Ennek fényében sajátos és a kutatás előtt még értékelésre vár az a jelenség, hogy a Kárpát-medencei tamgás tárgyak Békés és Arad megye határvidékén sűrűsödnek.

Mint említettük, a dunaharaszti jel az alán/aorsz Farzoiós tamgájával azonosítható. Az Olbiában pénzt verető király 64 és 81 között uralkodott (96. kép).⁸⁰⁶ A dunaharaszti aranylemez készítési időpontját így meglehetősen pontosan meg tudjuk határozni. Kérdés, mikor került a Kárpát-medencébe. Farzoiós tamgái – az érméktől eltekintve – csak kevés leleten fordultak elő (az olbiai 1. és 2. márványoroszlánon, a pantikapaioni ún. „enciklopédia” mészkőlapon – 88. kép, a Ternopol környéki Zadroszty melletti kőoszlopon, a kijevi Történeti Múzeum egy bronztükrén, valamint a moldovai hrușcai, falerának meghatározott darabon),⁸⁰⁷ és így meg sem kísérelhetnénk a választ, ha utódjának, a 80 körül uralkodó Inismeiosnak a tamgáival ellátott tárgyakat nem ismernénk nagyobb számban. Ezeket legutóbb Mircea Babeș térképezte föl:⁸⁰⁸ Bastecki, Csatalka, Kerics, Kígyó-sziget, Ocnîța, Poiana, Porogi, Tanaisz–Carszkij kurgán.

Mint arra már utaltunk, a dák davákban – elsősorban a Szeret völgyében – több szarmata tárgy is előkerült (94. kép). Az ocnîțai, aranylemezzel borított tamga alakú vas zablaldaltag és a poianai tamgás agancsnyel mellett Răcătău (edény) és Brad lelőhely merült föl. Említhető még itt a Pietra Șoimuluiiban előkerült üst. Más tárgyak – pl. tükör, nyílhegy, bronzcsengő stb. – esetében nehéz eldönteni az eredetet, de lehet köztük további szarmata darab. Amikor csontvázak mellett bukkannak föl, nagy valószínűséggel korai szarmata temetkezésnek kell tartanunk, hiszen a dákok ebben a korszakban hamvasztják halottaikat.⁸⁰⁹

A tamgás tárgyak elterjedése arra utal, hogy egy erőteljesebb szarmata expanzióval kell számolnunk ebben az időszakban. Kérdés, hogy politikai előretörésről van-e szó vagy tényleges vándorlásról. Minden-

⁸⁰⁰ BENE 1999A. 216., Fig. 15: 3. Valójában nem tamga, hanem jelenetsor látszódik az edényen.

⁸⁰¹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006. 176–177. 2. ábra 1.

⁸⁰² ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997. 161. XX. tábla 1., XXI. tábla 2., a porogi tamga: XXI. tábla 4., SZIMONYENKO–LOBAJ 1991. 62–66.

⁸⁰³ TOLSTOV 1950. 152. 35. ábra. A kusán érméről jó összefoglalás és fotóanyag jelent meg: ALRAM 1996. Érdekes arra is odafigyelünk, hogy a kusán uralkodókat pénzeiken kezdettől fogva erősen torzított koponyával ábrázolták. A katalógus kitűnő fényképfelvételein ez is jól látszik. Mindenképpen lényeges ez a megfigyelés – főként a tamgák elterjedésével összhangban –, hiszen az eurázsiai sztyeppe új szarmata/alán népessége ugyancsak ismerte a koponyatorzítás szokását. Az utóbbi időben pedig felmerült, hogy a Kárpát-medencei szarmaták körében – annak ellenére, hogy az antropológiai anyag rendkívül rossz megtartású – ugyancsak előfordulnak torzított koponyák (MARCSIK 2011. 425–426.)

⁸⁰⁴ PROHOROVA–GUGUJEV 1992. 160.

⁸⁰⁵ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997.

⁸⁰⁶ KARISKOVSZKIJ 1982., KARISKOVSZKIJ 1988. Részletesen lásd az II.5.3. fejezetben!

⁸⁰⁷ GROSU 1992. 142., 143., GROSU 1996.

⁸⁰⁸ BABEȘ 1999. Abb. 12.

⁸⁰⁹ HARHOIU 1993., BABEȘ 1999. 225., 230.

esetre abban aligha tévedünk, ha úgy gondoljuk, hogy Dunaharaszti is még az I. század végén eljutott a tamgás lemez. Ennek megfelelően aorsz (esetleg alán) politikai vagy etnikai jelenléttel számolhatnánk ekkor már a Kárpát-medencében. A tamga gyakran uralkodóra utal. Fontos szempont, hogy aorszokat a Kárpát-medencében egyetlen esetben sem említenek a források, ilyen korai időben pedig alánokat sem. Figyelembe véve az írott források egyértelműen jazigokra utaló adatait, egyik lehetőségünk, hogy a jazigok ekkor már az aorsz vagy alán törzsszövetség részét alkották.

Farzoios uralkodásának idejét szem előtt tartva, az is bizonyos, hogy nem a legelső szarmata bevándorlók hozták magukkal a dunaharaszti lemezt (és talán a többi tamgás tárgyat), hiszen, mint láttuk, ők – vagy legalábbis egy részük – legkésőbb 50-ben már mindenképpen az Alföldön tartózkodtak. Az elmentmondás feloldható, ha arra gondolunk, hogy tömeges bevándorlásuk az I. század végén még folyhatott (vagy éppenséggel akkorra tehető!).

Egy másik lehetőség, amelyről a tamgás tárgyak dák környezetben való előfordulása alapján gondolhatunk, hogy a dák háborúkkal összefüggésben vagy azt megelőzően került a dunaharaszti aranylemez tulajdonosa a Kárpát-medencébe.⁸¹⁰ A dák-roxolán kapcsolatokhoz Traianus háborúinak ismeretében nem férhet kétség. Ennek a szövetségnek tárgyasult bizonyítékai lehetnek a dák davák szarmata leletei éppúgy, mint az Alföld tamgás darabjai. E hipotézis esetében a roxolánok nevének értelmezése (vö. a II.4.3. fejezettel!) segíthet összefűzni a láncszemeket. A rox-alán = fehér alán nép ez esetben Farzoios és Inismeios törzsi hovatartozásának (alán) meghatározásában is támpontot jelenthet.

KIK VOLTAK AZ ALFÖLD LAKÓI A SZARMATA FOGLALÁST MEGELŐZŐ IDŐSZAKBAN, ÉS HOGYAN ALAKULTAK A SZARMATÁK KAPCSOLATAI A SZOMSZÉDAIKKAL?

A szarmaták Kárpát-medencei történetének egyik legtöbbet tárgyalt és éles vitákra alapot adó kérdése a betelepülő új nép által helyben talált „öslakosság” etnikai hovatartozása és régészeti anyaga. Alföldi A. véleménye szerint pl. „a hazai szarmata leletanyagban túlnyomó részben helyi fejlődésen alapuló tárgyi típusokat találunk, ezért feltételezzük, hogy a bejött szarmaták által nálunk meghódított lakosság számbeli fölényben volt hódítói fölött”, vagy Harmatta J. szerint a szarmaták a kelta-dák fém- és agyagművességre voltak utalva.⁸¹¹ A régészeti leletekből kibontakozó kép korántsem egyértelmű.

Az általánosan elfogadott kronológiai meghatározásokat véve figyelembe a LT D időszaktól, vagyis a Kr. e. I. századtól egészen a szarmaták betelepüléséig az Alföld a régészeti anyag alapján csaknem lakatlan. A kelták által megszállt terület a LT D időszakra látszólag elnéptelenedett: csupán egy-egy kisebb település nyoma mutatható ki, és elvéve néhány sír. Ez írható a módszeres kutatás hiányának számlájára, illetve lehet kronológiai probléma.⁸¹² Mindenesetre jelenleg úgy tűnik, hogy az egész Alföldön meglehetősen nagy terület maradt számottevő népesség nélkül hosszú időn keresztül, ami érthetlenné tehetné azt a tényt, hogy a Kr. u. I. század elején bevándorló jazigok miért csak a Duna–Tisza közét szállták meg. Arra kell gondolnunk, hogy egyfelől volt lakosság az Alföldön, csak annak kimutatása várat magára, másfelől az elsőként bevándorló szarmaták maguk is csak kevesen lehettek, így kezdetben nem léptek fel nagyobb területi igényrel.

Az autochton lakosság jelenlétére figyelmeztet, hogy a kelta jellegű leletek szarmata anyagban való előfordulására több adatot idézhetünk a szakirodalomból.⁸¹³ Egy-egy tárgy felbukkanása szarmata leletkörnyezetben kevésbé utal egyes kelta csoportok továbbélésére. Sokkal inkább figyelembe veendő a szarmata

⁸¹⁰ A 69. évi nagy al-dunai roxolán betörés és a dák háborúk közötti időszakra gondolunk (ld. a II.5.5. fejezetet!).

⁸¹¹ ALFÖLDI 1942. 175., HARMATTA 1949. 36., HARMATTA 1970. 45.

⁸¹² ALMÁSSY 2009.

⁸¹³ PÁRDUZ 1941. 30–31., PÁRDUZ 1952. 39., MÓCSY 1954. 118–119., NEPPER 1985. 236.

kézművességben esetlegesen kimutatható befolyás, bár e téren is könnyen ingoványos talajra léphetünk, hiszen a Pannonia provincia felől érkező hatások gyakran kelta gyökerekig nyúlnak vissza.

A kelta–szarmata együttélés lényegesen fontosabb argumentuma lehetne, ha ugyanazon telepen a két populációhoz köthető régészeti anyagot kontinuuusan sikerülne megfigyelnünk. Ilyen jelenségre utaltak a Budapest XVII. kerületben feltárt egyik lelőhely esetében. Amíg azonban a teljes leletanyag nincs publikálva, nehezen lehet állást foglalnunk ebben a kérdésben.⁸¹⁴

A kelta hatások témakörében első helyen a kerámiaművességet emelhetjük ki. A szarmatáknál széles körben ismert szürke korongolt edények kialakulásával kapcsolatban általánosan elterjedt nézet, hogy az vagy közvetlenül, vagy római áttételen keresztül kelta és/vagy dák előzményekre vezethető vissza.⁸¹⁵ E teória esetében gondot jelent, hogy a formák nagy része – kevés kivételtől eltekintve, mint amilyenek pl. az orgoványi „kantharosok” és a hozzájuk hasonló példányok (217. kép)⁸¹⁶ – valójában nem vezethető le a kelta, a dák vagy a római kerámiaművességből. Ugyanakkor az alföldi szarmata fazekasság legközelebbi párhuzamát mind a kivitel, mind a típusok tekintetében meőt területen fedezhetjük fel (63. kép). Elgondolkodtató, hogy nem ugyanazon az úton, azaz a pontusi görög városokból került-e a Duna-vidéki barbárokhoz a korongolás ismerete, ahogyan a szkíták esetében néhány száz esztendővel korábban.⁸¹⁷

1

2

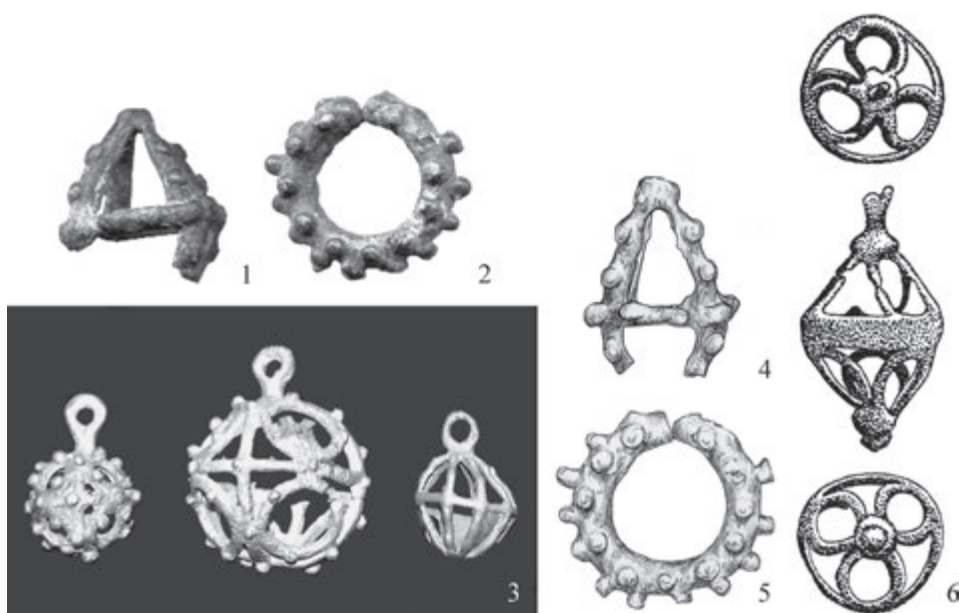
217. kép • Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanya (publikálatlan, JAM, Istvánovits E. ásatása) 1: kelta formát idéző kantharos a 39. objektumból (Boros György felvétele), 2: sokak által dák jellegűnek tekintett plasztikus dísz egy edényen a 38. sírból (ásatási felvétel)

⁸¹⁴ Vö. a 229. jegyzettel!

⁸¹⁵ PÁRDUCZ 1941. 39., VADAY 1989. 131–133.

⁸¹⁶ Orgovány: SZABÓ 1939. 105–106., II. tábla 6., 2. kép 3., Kiskőrös–Csukástó, Rác-kút szórvány: PÁRDUCZ 1941. VIII. tábla 23., Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanya 39. objektum: Istvánovits E. ásatása, publikálatlan.

⁸¹⁷ KEMENCZEI 2009. 105.

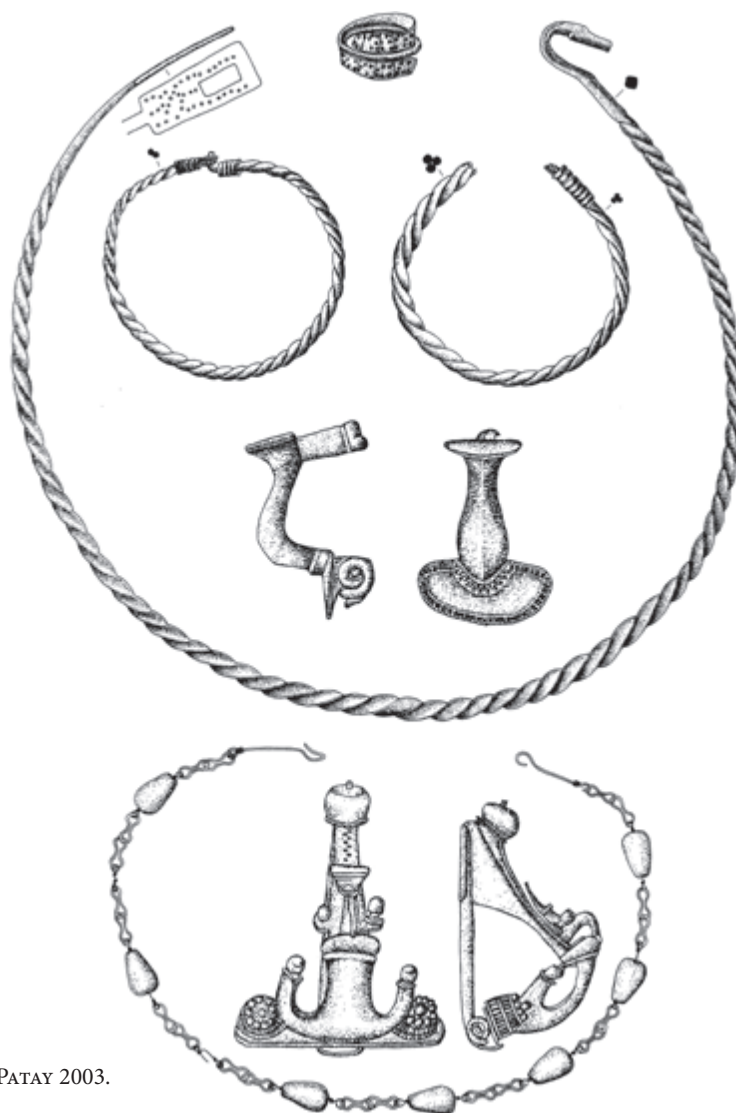

218. kép

- A gömbös gyűrűk és „zseb-mikrokozmoszok” ismertek mind a Krímből, mind a Kárpát-medencéből. 1–2., 4–5.: Debrecen–Lovászzug (a szerzők felvétele és rajza), 3: Krím (a szerzők felvétele a Bahcsiszeráji Múzeum időszaki régészeti kiállításán, 2010), 6: Madaras–Halmok 473. sír leletei (KŐHEGYI–VÖRÖS 2011. 103. tábla 4.)

Figyelembe véve a szarmaták több bevándorlási hullámát a Kárpát-medencébe, nem szól e lehetőség ellen az a körülmény sem, hogy az edények között mind dominánsabbá válnak a korongoltak szemben a korong nélkül készítetttekkel. Nem szabad megfélekednünk arról sem, hogy a kortárs sztyepei szarmata sírokban a korongolt edények jelenléte általános.

Ahogy a kelta, illetve dák „hátasú kerámiát” (217. kép), úgy a hasonló eredetű fémtárgyakat is elsőként Párducz Mihály vizsgálta a szarmata leletanyagban.⁸¹⁸ Ő elsősorban egyes fibulátípusok fejlődését kísérelte meg nyomon követni e tekintetben. E kérdés behatóbb vizsgálata azonban önálló kötet témája lehetne, főként az azóta eltelt mintegy 70 év újabb leletei fényében. A fibulák mellett, ahogy az előző fejezetben már említettük, a torquesekkel kapcsolatban merült fel a kelta származtatás lehetősége. Az ún. gömbös gyűrűk (Ösenanhänger)

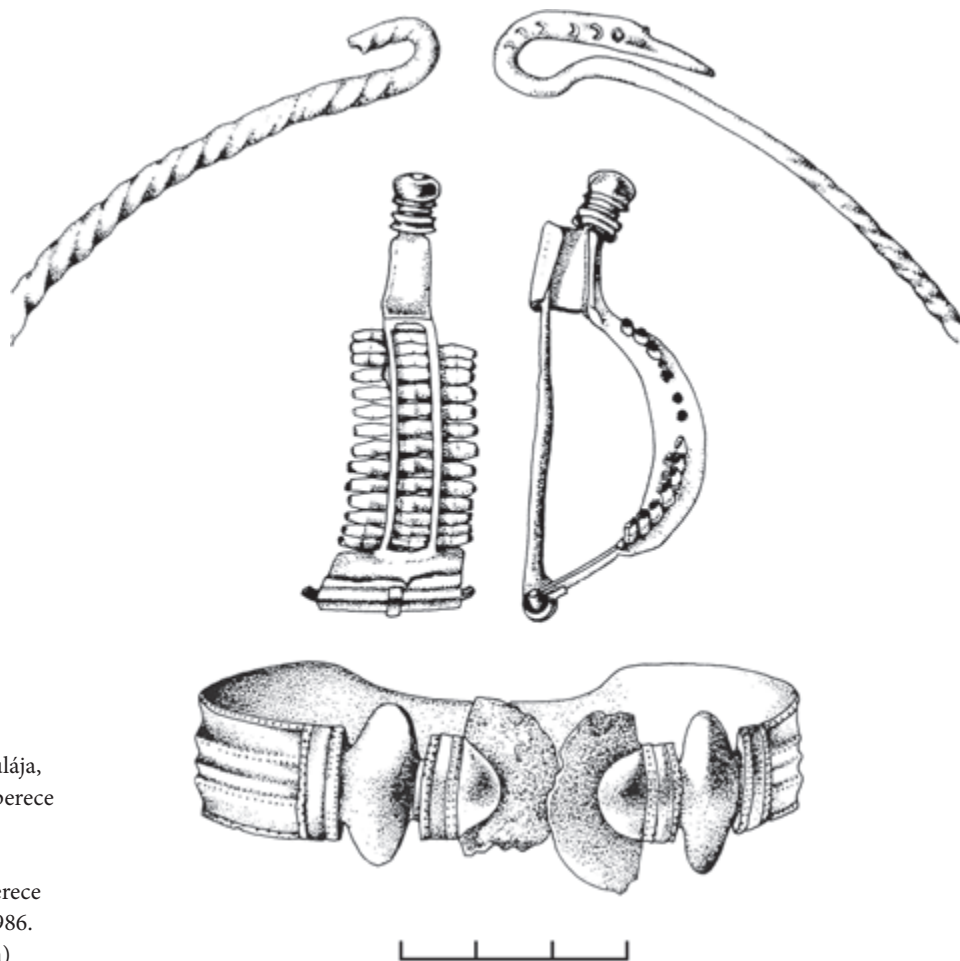

219. kép • Mezőkövesd–Patakra járó-dűlő 31. sír (PATAY 2003. 1–2. kép alapján)

⁸¹⁸ PÁRDUCZ 1944. 30–33.

(218. kép) LT analógiái, valamint egyes kések kerültek még szóba. Előbbiek esetében ismét hivatkoznunk kell a módszeres kutatás hiányára: hasonló gyűrűk, gömbös díszű karperecek és ún. „zseb-mikrokozmoszok”, azaz dudoros díszű csüngők a krími késő szkíta anyagból szép számmal ismertek⁸¹⁹ – tehát abból a kultúrkörből, melynek számtalan kapcsolatát a hazai szarmata anyaggal már több ízben említettük. Így reálisabb onnan származtatnunk e tárgytypust, ezzel bővítve a szarmaták sajátos, sztyeppéről magukkal hozott leleteinek számát, semmint kelta eredetet feltételeznünk.

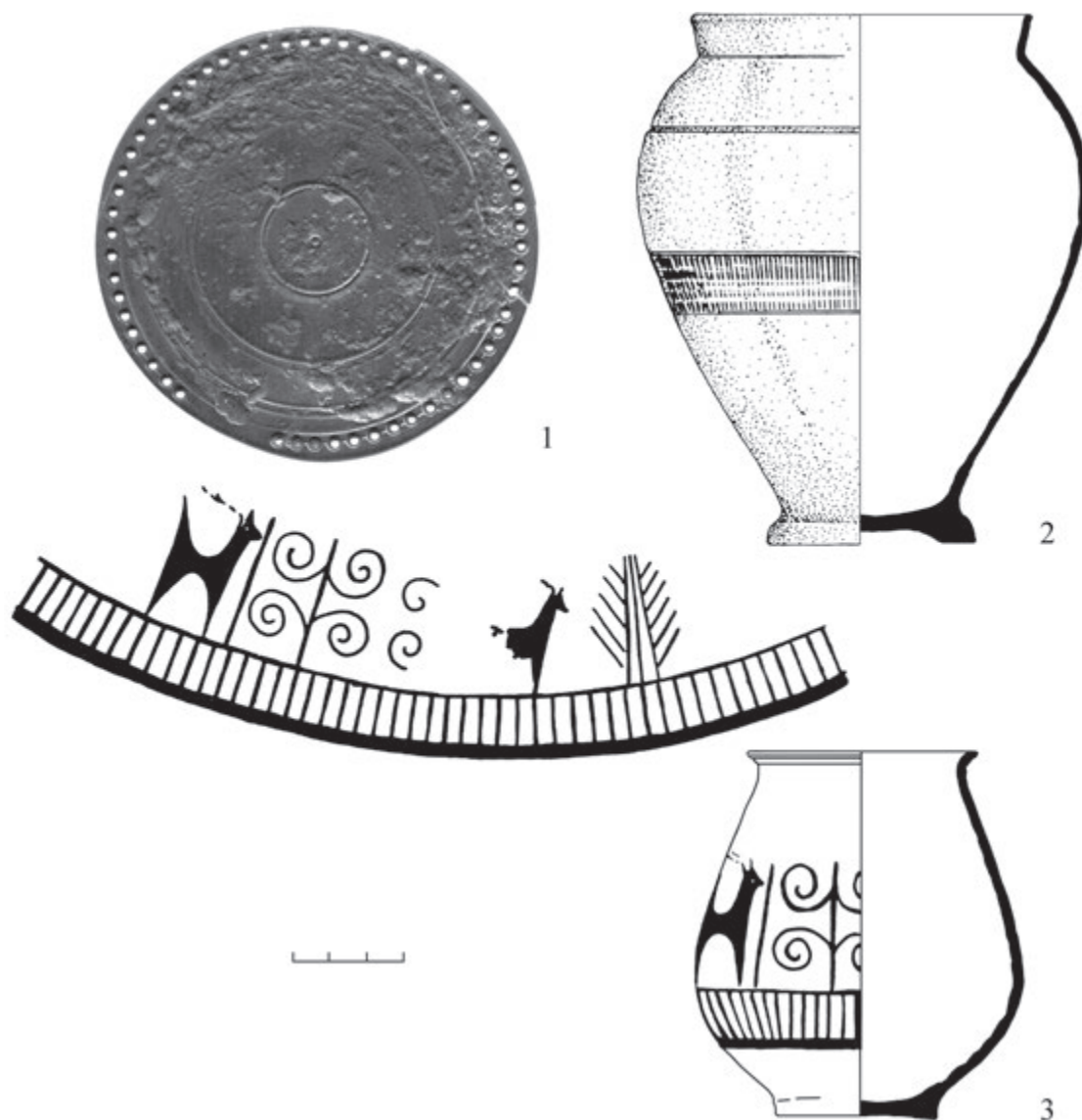
Az alföldi régészeti leleteket vizsgálva a dák háborúk időszakában, illetve azt megelőzően, első pillantásra szembeütő az a paradox helyzet, hogy a Kr. u. I. századra keltezhető és egyértelműen dáknak meghatározható leletegyüttest alig-alig ismerünk. A legkorábbi ilyen tárgyak a háborúk után jelennek meg, azaz épp akkor, amikor a terület kikerült a dákok uralma alól. Ilyen a Mezőkövesd–Patakra járó-dúló 31. sír, amelybe egy garnitúraként dák nyakperec, karperec és gyűrű került egy szarmata temető női sírjába (219. kép). Dák ékszere (is) volt a veresegyházi sírban nyugvó nőnek (220. kép). A dabasi – síregyüttesként meghatározható – lelet fülbevalópárja ugyancsak itt említhető. Ezeket a tárgyakat egyrészt párhuzamaik, másrészt a velük előkerülő tárgyak (elsősorban a fibulák) jól kelteznek az I–II. század fordulójára – a II. század elejére. A veresegyházi és a mezőkövesdi sírba a temetkezési rítus alapján egy-egy előkelő nőt temettek. Az együttesek további tárgyai kiterjedt külpolitikai kapcsolatra utalnak: a dák ékszerek mellett római nyaklánc, fibula, serpenyő, intaglio, Visztula-vidéki karperec, dalmáciai fibula.⁸²⁰

220. kép • A veresegyházi, szarmata rítusú női sír római fibulája, dák jellegű nyakperece és germán párhuzamokkal rendelkező karperece (MESTERHÁZY 1986. Abb. 2–4. alapján)

⁸¹⁹ PUZDROVSKIJ 2007. 162. risz. 114: 27., 144: 29–30. stb., ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2011A.

⁸²⁰ MESTERHÁZY 1986., PATAY 2003., MASEK 2016. A mezőkövesdihez és a veresegyházihoz hasonló nyakperec töredék került elő szórványként Orgovány határából (SZABÓ 1939. III. tábla 9.).

221. kép • Zömében a II. századra keltezett perforált szélű tükör és római edények 1: Orosházi tanyák, MÁV homokbánya 17. sír (a szerzők felvétele), 2: Endrőd–Szujókereszt 88. sír (VADAY–SZÓKE 1983. 9. kép 7. alapján), 3: Debrecen–Hortobágyhíd (MARÓTI–VADAY 1980. I. tábla 2. alapján)

Visszatérve a dák jellegű leletekre, ezek ebben az esetben egyértelműen szarmata sírokból származnak. Korszakunkhoz tartozó dák temetkezést – amelynek az erdélyi lelőhelyek alapján hamvasztásosnak kellene lennie – az Alföldről mind a mai napig nem ismerünk.⁸²¹ A „tisza” dák leletek hiányát Vaday Andrea azzal magyarázta, hogy tényleges megszállásra nem került sor, Decebal „csak” politikai fennhatóságát terjesztette ki a Tiszáig.⁸²² Elképzelhető, hogy a dák fennhatóság nem jelentett egyúttal tömeges megtelepedést a térségben, azonban ez esetben is számolnunk kell katonai csoportok jelenlétével, hiszen ennek hiányában aligha lett volna biztosítható a politikai fennhatóság a kelták felett. De ez ideig katonai megszállás nyomait sem sikerült kimutatnunk.

⁸²¹ Valójában Erdélyből is nagyon kevés ilyen temetkezést említhetünk (16 sír a LT C2 – D periódusból), és ugyanez a helyzet Olteniában, Munténiában és Moldvában is. Ezek többsége hamvasztásos (az 51 temetkezés közül 41). POPA 2010. 409.

⁸²² VADAY 1990/91.

222. kép • Akasztó–Döbrögepuszta,
Victoria szobor
(a szerzők felvétele)

A császárkori telepeken olykor kerülnek elő dákokkal kapcsolatba hozható cserepek, azonban a szarmata időszak dák leleteinek módszeres összegyűjtése – Párducz Mihály, majd Visy Zsolt kísérlete után – nem történt meg. Ennek oka, hogy nehéz körülhatárolni az anyagot, mely elsősorban korong nélkül készített, durva kivitelű edényekből áll. Több kutató fölvetette, hogy ezeknek egy részét mégiscsak a dákok jelenlétével kellene magyaráznunk. Korongolt edényekkel kapcsolatban jóval ritkábban merült föl a dák eredeztetés lehetősége.⁸²³

A korszak leletanyagában ott találjuk a római tárgyakat. Ezek zöme a meginduló kereskedelemről származó import: figurális festett edény (221. kép 3.),⁸²⁴ pompeji vörös festésű tál és elsősorban fibula. Utóbbiak főleg a sírok leletanyagához tartoznak. Mint feljebb említettük, ide sorolhatjuk az erős profilúakat, ezen belül a horgonyfibulákat és a legyezőlábú darabokat. A keltezés alapját is elsősorban az importok jelentik.⁸²⁵ Emellett megjelennek az első római tükrök: a perforált szélűek (203., 205. és 221. kép).⁸²⁶

⁸²³ Elsősorban PÁRDU CZ 1941. 27–30., VISY 1970. Mindketten zömében olyan régi anyagokkal kényszerültek dolgozni, amelyeknek értékelése csak nagyon feltételesen volt lehetséges. Az újabban előkerült hatalmas mennyiségű szarmata leletanyag ilyen szempontú módszeres vizsgálata hiányzik. A témával kapcsolatban közölt főbb adatokat és véleményeket SZABÓ A. (2013.) kísérte meg összefoglalni.

⁸²⁴ MARÓTI–VADAY 1980. Az általuk tárgyalt vörös, alakos festésű edények barbaricum elterjedése jól jelzi a fokozatos korai expanziót. A szegedi és szolnoki darabok mellett, mint egy „előretolt bástya” helyezkedik el a harmadik edény lelőhelye (Debrecen).

⁸²⁵ VADAY 1989. 76–78.

⁸²⁶ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993. 14.

A római tárgyak egy része nem kereskedelem révén került a barbár területekre. Első helyen kiemelhetjük az Alföld egyik legszebb császárkori darabját, az Akasztó–Döbrögecpusztán szarmata és római cserpek kíséretében előkerült bronz Victoria szobrot, mely publikálója szerint nagy valószínűséggel a domitianusi háborúk idején keveredett barbár területre (222. kép).⁸²⁷ Ugyancsak nem tartható kereskedelmi áruknak az I. század végére – II. század elejére keltezett orgoványi római díszpáncél töredék (223. kép 2.). Kérdés, hogy az olyan jellegű tárgyak, mint a jászszentlászlói pateranyél (223. kép 1.) vagy a dabasi serpenyő stb. import lehetett-e.⁸²⁸

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a régészeti leletek alapján a Traianus-féle dák háborúkat követően a szarmata szállásterület fokozatosan átterjed a Tisza bal partjára. A leletanyag, ha nem is ugrásszerűen, de megnövekszik. Mindez arra utal, hogy a sztyeppéről újabb – a tamgák előfordulása alapján talán részben már a roxolánokkal azonosítható – népcsoport érkezett a Kárpát-medencébe. Az új foglalók anyagi kultúrája leginkább a krími ún. késő szkítákéval mutat rokonságot. A frissen megszállt terület autochton – kelta és dák – lakosságáról régészeti alapon alig-alig szólhatunk érdemben, azt azonban megfigyelhetjük, hogy a szomszédos római provinciákkal a Kr. u. I. század végén meginduló kapcsolatok lassan erőre kapnak.

223. kép • 1: Pateranyél Jászszentlászlóról (THOMAS 1976A. Abb. 1. alapján), 2: római díszpáncél töredék Orgoványról (THOMAS 1976. Abb. 2. alapján)

⁸²⁷ THOMAS 1972.

⁸²⁸ THOMAS 1976., THOMAS 1976A., MASEK 2016.